

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

SANJA SAMBOLIĆ

**SEKSUALNA RAZLIČITOST KAO DIO
PRAVA NA OBRAZOVANJE- IMPLIKACIJE
ZA ODGOJNO - OBRAZOVNU PRAKSU**

DIPLOMSKI RAD

dr. sc. Neven Hrvatić, red. prof.

dr. sc. Marija Bartulović

Zagreb, 2014

SAŽETAK

Glavni cilj rada *Seksualna različitost kao dio prava na obrazovanje- implikacije za odgojno-obrazovnu praksu* je iz pedagoške perspektive sagledati stanje u području seksualnog obrazovanja te, polazeći od ljudsko pravnog okvira, dati smjernice za njegovu kvalitetnu provedbu. Pored uvida u temeljne pojmove vezane uz seksualnost i s njom povezanu tematiku kao što su spol/rod, seksualni identitet, seksualne orijentacije i seksualno obrazovanje, poseban naglasak stavljam na rodno temeljenu diskriminaciju zbog činjenice da brojne antidiskriminacijske odredbe i zakoni RH štite seksualne manjine od diskriminacije unutar samih spisa, ali nedovoljno ukoliko se osvrnemo na njihov položaj u društvu i različite oblike nasilja s kojima se LGBT populacija svakodnevno suočava. Oblici nasilja su brojni, a gorući problem je i dalje strah žrtava koje ne prijavljuju doživljeno nasilje zbog moguće osude okoline. Za uspješno suočavanje i borbu protiv diskriminacije temeljene na spolnom/rodnom identitetu i seksualnoj različitosti, djeci i mladima je potrebno omogućiti kvalitetno seksualno obrazovanje. Ono je, među ostalim, potrebno jer u svim školama postoje LGBT učenici i homofobija koja ima velik utjecaj na psihičko i fizičko stanje LGBT pojedinaca kao i iskrivljeno formiranje stavova i vrijednosti učenika heteroseksualne orijentacije. Kvalitetno seksualno obrazovanje podrazumijeva informiranje i obrazovanje učenika u interkulturalnom duhu u svrhu osvještavanja i prihvatanja spolno/rodne ravnopravnosti, seksualne različitosti kao i ostalih aspekata ljudske seksualnosti, a njegov glavni cilj je razvijanje različitih kognitivnih sposobnosti te stjecanje pozitivnih umijeća, navika, vrijednosti i vještina u svrhu razvoja zdravog seksualnog identiteta te borbe protiv stereotipa i diskriminacije.

KLJUČNE RIJEČI: spolno/rodna ravnopravnost, seksualna različitost, seksualno obrazovanje, škola, diskriminacija

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. DEFINIRANJE TEMELJNIH POJMOVA VEZANIH UZ LJUDSKU SEKSUALNOST	2
2.1. SPOL I ROD.....	2
2.2. LJUDSKA SEKSUALNOST.....	4
2.3. SEKSUALNO OBRAZOVANJE	9
2.4. SPOLNO/RODNO UVJETOVANA DISKRIMINACIJA (DRUŠTVENI I POLITIČKI KONTEKST).....	9
3. ANTIDISKRIMINACIJSKE ODREDBE I ZAKONI RH KOJIMA SE ŠTITE PRAVA LGBT OSOBA	11
3.1. USTAV REPUBLIKE HRVATSKE.....	11
3.2. ZAKON O RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA.....	12
3.3. ZAKON O MEDIJIMA	13
3.4. ZAKON O RADU	13
3.5. ZAKON O ZNANSTVENOJ DJELATNOSTI I VISOKOM OBRAZOVANJU	14
3.6. UDŽBENIČKI STANDARD	14
3.7. ZAKON O ISTOSPOLNIM ZAJEDNICAMA	15
3.8. KAZNENI ZAKON	16
4. FORMIRANJE IDENTITETA I PROBLEMI S KOJIMA JE SUOČENA LGBT POPULACIJA	17
5. POLOŽAJ SEKSUALNIH MANJINA U RH.....	24
5.1. ZDRAVSTVENI ODGOJ.....	28
6. RAZLIČITE METODE I MODELI SEKSUALNOG OBRAZOVANJA U SVIJETU	31
6.1. UJEDINJENO KRALJEVSTVO	32
6.2. ENGLESKA.....	33
6.3. ŠPANJOLSKA	34
6.4. JUŽNA AFRIKA.....	35
6.5. SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE (SAD)	37

7. KURIKULUM ZDRAVSTVENOG ODGOJA I PRIRUČNICI ZA NASTAVNIKE I STRUČNE SURADNIKE U OSNOVNIM I SREDNJIM ŠKOLAMA- KRITIČKI OSVRT	40
8. KAKVO SEKSUALNO OBRAZOVANJE TREBAMO?.....	44
9. TEORIJSKE I PRAKTIČNE SMJERNICE ZA NASTAVNIKE, RODITELJE/SKRBNIKE I UČENIKE.....	48
9.1. NASTAVNICI	48
9.2. RODITELJI I SKRBNICI	52
9.3. UČENICI.....	55
10. ZAKLJUČAK.....	58
11. LITERATURA.....	59

1. UVOD

Područje pedagogije u koju tema *Seksualna različitost kao dio prava na obrazovanje-implikacije za odgojno-obrazovnu praksu* spada je, pored seksualne pedagogije, svakako i školska pedagogija. Predmet proučavanja ovog rada je seksualna različitost i prava LGBT osoba te potreba za kvalitetnim, sveobuhvatnim seksualnim obrazovanjem djece i mladih. Glavni razlog odabira ove teme diplomskog rada je vlastito odrastanje u homofobnom okruženju i prihvaćanje stereotipnih i homofobnih stavova bližnjih i okoline bez razmišljanja. Tek tijekom visokog obrazovanja, kada sam upoznala mnogo liberalnih, otvorenih i interkulturalno osviještenih ljudi te kroz brojne kolegije u kojima se uči o ljudskim pravima, spolno/rodnoj ravnopravnosti i seksualnoj različitosti, sam postupno počela osvještavati i mijenjati svoje dotadašnje stavove i uvjerenja koji nisu ni najmanje bili znanstveno utemeljeni već proizvod društvenog nerazumijevanja i neobrazovanosti. Obrazovanje, posebice seksualno obrazovanje, je temelj za zdrav rast i razvoj djece i mladih u odgovorne, samosvjesne i informirane osobe sa razvijenim sposobnostima kritičkog mišljenja i prosuđivanja. S obzirom da se ljudska seksualnost može shvatiti kao životna energija koja se napaja iz mnogih izvora, koja je usmjerena užitku te se služi tijelom, koja poznaje sve različite oblike izražavanja i koja je u najrazličitijim segmentima smisljena, očito je da čini bitan aspekt ljudskog života i zbog toga se razgovor i informiranje o njoj ne smiju zanemarivati i svrstavati pod tabu tematiku (Sielert, 2008). Seksualno obrazovanje pruža sveobuhvatno i znanstveno provjereno učenje o konceptu spola i roda, spolno/rodnoj ravnopravnosti, seksualnoj različitosti, odgovornom seksualnom ponašanju, kontracepciji, trudnoći, spolno prenosivim bolestima i drugim srodnim temama u svrhu prihvaćanja različitosti te osuđivanja i borbe protiv diskriminacije u njenom svakom obliku. Seksualna prava su osnovna i opća ljudska prava, a da bi ta prava svi podjednako mogli uživati-seksualno obrazovanje (u formalnim i neformalnim oblicima) djece i mladih je od neupitnog značaja.

2. DEFINIRANJE TEMELJNIH POJMOVA VEZANIH UZ LJUDSKU SEKSUALNOST

Iako živimo u 21. stoljeću, tematika vezana uz ljudsku seksualnost je u većini kultura i dalje tabu tema. Unatoč pokušajima pojedinaca i skupinama da promijene nešto po tom pitanju, ova tematika i problematika koju nosi sa sobom nailazi na veliki otpor većine stanovništva ne samo u Republici Hrvatskoj već svuda u svijetu. Međutim, ljudska seksualnost je razlog zbog kojeg postojimo i živimo te ju prema tome ne smijemo ignorirati i krivo shvatiti već otvoreno o njoj razgovarati i na vrijeme obrazovati mlade naraštaje te osvijestiti da je ljudska seksualnost, u svim svojim oblicima, normalna i prirodna. Za kvalitetno učenje i poučavanje o ljudskoj seksualnosti potrebni su sustavni programi seksualnog obrazovanja koji polaze od određivanja temeljnih pojmova. Iz razloga što spol i rod nisu samo biološki već i društveni i kulturni fenomen, potrebno je napraviti distinkciju u njihovom značenju i tumačenju. Tek nakon detaljnijeg uvida u spolna i rodna obilježja ću objasniti bitne pojmove vezane uz samu seksualnost te seksualno obrazovanje kao i diskriminaciju koja je, nažalost, često vezana uz ovu tematiku.

2.1. SPOL I ROD

Spolom se smatraju biološke značajke koje obilježavaju ljudska bića kao žene i muškarce (Borić, 2007). On je društvena i zakonska klasifikacija bioloških karakteristika koja dijeli osobe na samo dvije kategorije i to na temelju genitalnih i reproduktivnih funkcija. U poznate/predstojeće kategorije spola se ubrajaju ženski i muški spol te interseks (Poštić, Mamula i Hodžić, 2005). Interseksualnost označava biološku nedefiniranost spola kao izričito muškog ili ženskog, tj. definiranost spola kao nečega što je između muškog i ženskog. U prošlosti se interseksualna osoba nazivala hermafroditom, a pojava hermafroditizam (Borić, 2007). Ljudi se rađaju kao pripadnici određenog spola, ali uče kako biti djevojčice i dječaci koji će postati žene i muškarci. Tijekom odrastanja ih se uči prikladnom ponašanju i stavovima, ulogama i aktivnostima te kako bi se trebali odnositi prema drugima. Takvo naučeno ponašanje sačinjava rodni identitet i određuje rodne uloge. Rod¹ se odnosi na

---

¹ Prema definiciji Vijeća Europe rod je „... društveno konstruirana definicija muškarca i žene. To je društveno oblikovanje biološkog spola, određeno shvaćanjem zadataka, djelovanja i uloga pripisanih muškarcima i ženama, u društvu u javnom i privatnom životu. To je kulturološki specifična definicija femininosti i maskuliniteta, i prema tome promjenjiva u vremenu i prostoru. Konstrukcija i reprodukcija roda zauzima mjesto i na individualnom i na društvenom nivou. Obje su jednako važne. Individualno ljudska bića oblikuju rodne uloge i norme kroz svoje aktivnosti i reproduciraju ih konformirajući se s očekivanjima. Postoji rastuća svijest da rod treba uzeti u obzir na političkom i institucionalnom nivou. Rod nije samo društveno konstruirana definicija žena

društveno naučeno/determinirano ponašanje (Hodžić, Bijelić i Cesar, 2003; Ricardo, 2006). Shvaća se kao individualni konstrukt vlastitog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili nadilazi društveno zadane i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu osnovu „muškog“ i „ženskog“. Binarnost spola i roda (muško= muškost= muškarac i žensko= ženskost= žena) uvjetuje shvaćanje tih pojavnosti kao dviju suprotstavljenih kategorija koje su čvrste i nepromjenjive (Poštić, Mamula i Hodžić, 2005). Između spolnih/rodnih grupa postoji niz razlika koje mogu biti pod utjecajem bioloških faktora te biologija utječe na mnoge aspekte ljudskog ponašanja. Ti utjecaji, međutim, ne čine određeno ponašanje neminovnim i nepromjenjivim. Biologija može osigurati kratku uputu, ali ono što je učinjeno s tom uputom je društvena odluka. Spolne razlike se razvijaju još u maternici, a spolno/rodno određenje bazirano na razlici u spolnim organima vodi osobu u smjeru razvijanja sukladnog rodnog identiteta (Hodžić, Bijelić i Cesar, 2003). Njihovo sagledavanje kroz binarni obrazac onemogućava slobodu rodnog izražavanja² jer nameće ograničenja u vidu rodnih uloga koje u sebe uključuju točno određene modele ponašanja. Rod kao patrijarhalni sociološko-kulturni obrazac sve nas ograničava na različitim razinama izražavanja i postojanja. Društvo je to koje uvjetuje naše ponašanje i prema tome svako nastojanje da iz zadanih obrazaca izađemo nailazi na negodovanja različitog intenziteta (Poštić, Mamula i Hodžić, 2005). U hrvatskoj jezičnoj praksi pojmovi rod i spol nisu dovoljno značenjski razdvojeni, a jedan od razloga zašto je to tako je i ukorijenjena uporaba termina spol i u značenju roda (Borić, 2007).

S obzirom da je shvaćanje roda izuzetno važno za razumijevanje seksualne različitosti, koja je centralni pojam ovog rada, pobliže ću objasniti aspekte od kojih se sastoji. To su rodne odredbe (popularno zvane spol), rodne uloge, rodni identitet te rodno pripisivanje. *Rodna odredba* (spol) se odnosi na ono što doktori kažu da jesmo prilikom rođenja. *Rodne uloge* su zbroj svih karakteristika, načina ponašanja, obaveza i očekivanja koja se pripisuju pojedinom rodu (Hodžić, Bijelić i Cesar, 2003; Ricardo, 2006). To je skup, kako nevidljivih, tako i jasno

---

i muškaraca, to je i društveno konstruirana definicija odnosa između spolova. Konstrukcija sadrži nejednak odnos moći s muškom dominacijom i ženskom subordinacijom u većini životnih područja. Muškarci i njihovi zadaci, uloge, ponašanje i vrijednosti koje im se pripisuju su u mnogim aspektima vrednovani više nego žene i ono što se uz njih veže. Sve se više prepoznaje ta karakteristika društva da je pristrano, pod utjecajem muškog: muška uloga je preuzeta kao norma za društvo kao cjelinu, što se reflektira u politici i strukturama. Politika i strukture često nenamjerno reproduciraju rodnu nejednakost.“ (Lithander, 2000; prema Hodžić, Bijelić i Cesar, 2003)

² Rodno izražavanje- Način na koji se svaka osoba izražava u smislu roda ponašanjem, odijevanjem, frizurom, glasom, govorom tijela, tjelesnim obilježjima i/ili ostalim vanjskim oznakama. (Borić, 2007)

izraženih pravila koja upravljaju rodnim odnosima te dodjeljuju različite poslove i vrijednosti, odgovornosti i dužnosti muškarcima i ženama, a izražavaju se na tri razine: razini kulturne nadgradnje- kroz norme i vrijednosti u društvu, na razini institucija- blagostanja obitelji, obrazovnom sustavu i sustavu zapošljavanja itd., te na razini socijalizacijskih procesa, osobito u obitelji (Borić, 2007: str. 78). *Rodni identitet* podrazumijeva vlastitu rodnu samokoncepciju, odnosno određenje i izražavanje koje ne mora nužno ovisiti o spolu koji je upisan rođenjem. On je neovisan o biološkom spolu osobe (Borić, 2007; Hodžić, Bijelić i Cesar, 2003). Dok se *rodno pripisivanje* odnosi na ono što ljudi čine kada neku osobu upoznaju prvi puta: odlučuju je li ta osoba žena/muškarac ili nešto neodredivo. Rod se pripisuje na osnovu kompliciranog sistema znakova, koji se razlikuju od kulture do kulture. Znakovi mogu uključivati fizički izgled, govor, ponašanje, ali i kontekst i upotrebu moći (Hodžić, Bijelić i Cesar, 2003).

Sumirano, razlika spola i roda se može svesti na nekoliko točaka (Hodžić, Bijelić i Cesar, 2003):

- Rod se razlikuje od spola po tome što nije biološki determiniran;
- Mijenja se od kulture do kulture te s ekonomskim, društvenim i političkim kontekstom. Isto tako mijenja se kroz vrijeme;
- Ljudi uče rodne uloge, iz toga proizlazi da se one mogu mijenjati;
- Oni koji djeluju izvan svoje rodne uloge mogu doživjeti neodobranje jer se uz svaku rodnu ulogu vežu određena očekivanja te su propisane poželjne osobine i ponašanja;
- Važno je uzeti u obzir rodne odnose, tj. pravila i socijalne odnose u kulturama i društvima koji zajedno određuju što se podrazumijeva pod „ženstvenost“ i „muškost“, kako je podijeljena moć između muškaraca i žena te kako je oni/one različito koriste.

Rodni sistemi se mogu promijeniti i aktivno se mijenjaju ili reproduciraju kroz procese odrastanja i socijalizacije. Slično tome se ni sama seksualnost (iako je biološki utemeljena) ne može promatrati odvojeno od društva i kulture u kojem se zbiva. Stoga u nastavku slijedi detaljnije objašnjenje različitih aspekata ljudske seksualnosti.

2.2. LJUDSKA SEKSUALNOST

Seksualnost je integralni dio osobnosti svakoga ljudskog bića i ono što je izrazito bitno zapamtiti, kada govorimo o seksualnosti, jest da ju svi imaju (Meyer, 2009). Seksualnost obuhvaća ideje, razmišljanja i osjećaje o spolnosti, zatim vrijednosti i značenja vezana uz taj

pojam kao i simbolička značenja nastala iz osobnih iskustava. Općenito se može reći da je seksualnost doživljena i izražena kroz sve što jesmo, osjećamo, mislimo i radimo (Poštić, Mamula i Hodžić, 2005). Izrazito je kompleksna pojava, kako za nas same, tako i promatrana kroz psihološke i sociološke aspekte. Uzme li se u obzir već spomenuta kompleksnost, samo definiranje seksualnosti je vrlo nezahvalan zadatak. Prema *Pojmovniku rodne terminologije prema standardima Europske unije* seksualnost je definirana kao „... skup osjećaja, ponašanja, stavova i vrijednosti koje se dovode u vezu sa seksualnom željom i identitetom, to jest postojanjem svakoga ljudskog bića kao spolnog/rodnog seksualnog bića.“ (Borić, 2007: str. 85) Biti seksualna osoba ne znači samo biti seksualno aktivan/na (ponašanje), već uključuje i misli, stavove i osjećaje te je, široko gledajući, seksualnost istovremeno „i javna i privatna; i intimna i regulirana zakonski; i biološka i kulturalna; istovremeno i društveno konstruirana, organizirana i institucionalizirana i produkt fantazije, individualnog djelovanja i otpora.“ (Holland et al., 1998; prema Hodžić, Bijelić i Cesar, 2003: str. 99) Jedna od obuhvatnijih definicija je ona koju je dala *Svjetska zdravstvena organizacija (WHO)* u kojoj je seksualnost definirana na sljedeći način: „Seksualnost se odnosi na samu jezgru ljudskog bića koja uključuje spol, rod, seksualni i rodni identitet, seksualnu orijentaciju, eroticizam, emocionalnu privrženost i ljubav te reprodukciju. Seksualnost je doživljena i izražena u mislima, fantazijama, žudnjama, vjerovanjima, stavovima, vrijednostima, ponašanjima, navikama, ulogama i odnosima s drugima. Na nju utječe interakcija bioloških, psiholoških, socijalnih, ekonomskih, političkih, kulturnih, etičkih, legalnih, povijesnih te religioznih i duhovnih faktora.“ (WHO, 2004: 3; prema Aggleton, Warwick, i Boyce, 2006: str. 99) Zbog velike važnosti ove tematike te da bi se osiguralo da ljudska bića i društva razvijaju zdrav odnos prema seksualnosti, u Hong Kongu je 26. kolovoza 1999. godine usvojena *Povelja o seksualnim pravima Svjetskog seksološkog udruženja*. Prema njoj sljedeća seksualna prava moraju biti prepoznata, promicana, poštivana i zaštićena svim sredstvima i u svim društvima:

- 1) *Pravo na seksualnu slobodu*. Seksualna sloboda obuhvaća mogućnost potpunog izražavanja osobnih seksualnih potencijala. To, dakako, isključuje sve vrste seksualne prisile, eksploatacije i zlostavljanja, bilo kada i u bilo kojoj situaciji;
- 2) *Pravo na seksualnu autonomiju, seksualni integritet i sigurnost seksualnog tijela*. Ovo pravo uključuje sposobnost donošenja samostalnih odluka o vlastitom seksualnom životu unutar konteksta osobne i društvene etike. Isto tako, obuhvaća kontrolu vlastitog tijela i uživanje u vlastitom tijelu slobodno od zlostavljanja, sakaćenja i nasilja svake vrste;

- 3) *Pravo na seksualnu privatnost.* Pravo na seksualnu privatnost uključuje pravo na vlastite intimne odluke i ponašanja, sve dok se njima ne ugrožavaju seksualna prava drugih;
- 4) *Pravo na seksualnu jednakost.* Odnosi se na slobodu od svih vrsta diskriminacije bez obzira na spol, rod, seksualnu orijentaciju, dob, rasu, društvenu klasu, vjeru, te fizičku ili emocionalnu različitost;
- 5) *Pravo na seksualni užitak.* Seksualni užitak, uključujući autoerotizam, izvor je fizičke, psihičke, intelektualne i duhovne dobrobiti;
- 6) *Pravo na emocionalno seksualno izražavanje.* Seksualno izražavanje jest više od erotskog užitka ili seksualnog čina. Svatko ima pravo izražavati svoju seksualnost kroz komunikaciju, dodir, emocionalno izražavanje i ljubav;
- 7) *Pravo na slobodu seksualnog udruživanja.* Riječ je o mogućnosti sklapanja ili ne sklapanja braka, razvoda i uspostavljanja drugih oblika odgovornih seksualnih zajednica;
- 8) *Pravo na slobodne i odgovorne reproduktivne izbore.* Obuhvaća pravo na odlučivanje o roditeljstvu, broju djece, dobnoj razlici među djecom, te pravo slobodnog pristupa sredstvima kontrole i reguliranja plodnosti;
- 9) *Pravo na seksualnu informaciju temeljenu na znanstvenom istraživanju.* Ovo pravo podrazumijeva da seksualna informacija treba nastati kroz proces nesmetanog i etičnog znanstvenog istraživanja, te da, na odgovarajuće načine, treba biti diseminirana na svim društvenim razinama;
- 10) *Pravo na sveobuhvatno obrazovanje o seksualnosti.* Obrazovanje o seksualnosti jest cjeloživotni proces, koji počinje od rođenja, i treba uključivati sve društvene institucije;
- 11) *Pravo na zaštitu seksualnog zdravlja.* Zaštita seksualnog zdravlja treba biti dostupna i za prevenciju i za tretman seksualnih nedoumica, problema i poremećaja svih vrsta. (Poštić, Mamula i Hodžić, 2005)

Seksualna prava su osnovna i opća ljudska prava. S njima je usko povezano seksualno zdravlje i seksualno obrazovanje. Seksualno zdravlje je sposobnost osobe u uživanju i

izražavanju svoje seksualnosti i to slobodno od rizika od spolno prenosivih bolesti, neželjene trudnoće, prisile, nasilja i diskriminacije (Poštić, Mamula i Hodžić, 2005: str. 13). Za shvaćanje seksualnog zdravlja kao takvog potrebno je seksualno obrazovanje mladih ne samo u institucionalnom smislu već kao proces koji traje čitav život, a obuhvaća stjecanje i prikupljanje informacija, razvoj i formiranje stavova o vlastitom identitetu, odnosima s drugim ljudima, intimnosti, ljubavi i seksualnosti. Ono služi kao prevencija od nasilja i, što je najbitnije, potiče rodnu jednakost i poštovanje. Manjak podrške odraslih ostavlja mnoge mlade bez vodstva i točnih informacija vezanih uz ljubavne veze, psihički i fizički razvoj, seksualno zdravlje te bitne aspekte njihovih identiteta (Meyer, 2009). Stoga je bitno obrazovati mlade i na vrijeme im osigurati diskretne usluge integrirane u okviru različitih aktivnosti, programa i seminara. Što se tiče razvoja identiteta osobe, posebno seksualnog identiteta, on proizlazi iz seksualnosti. Podrazumijeva vlastitu kreaciju, opisivanje ili prihvaćanje raznih identiteta koji su važan segment cjelokupnog psihološkog i društvenog života čovjeka. Kod većine osoba seksualna orijentacija se formira u vrlo ranoj životnoj dobi i pojavljuje se bez obzira je li ta osoba prethodno imala seksualno iskustvo ili ne. Seksualna orijentacija je vlastiti koncept svake osobe koji se bazira na seksualnoj i emocionalnoj privlačnosti prema osobama različitog spola, istog spola te oba spola. Formiranje i realiziranje/osvještavanje takvog vlastitog koncepta seksualnosti odnosi se upravo na seksualni identitet svakog pojedinca (Fletcher i Russell, 2001). Seksualna se orijentacija bazira isključivo na rodu i spolu, a za njeno detaljnije razumijevanje postoje i upotrebljavaju se različite klasifikacije samih orijentacija. Tako se i brojni autori odlučuju za različite akronime koji obuhvaćaju seksualnu raznolikost. Neki od njih su: LGBT, GLBT, LGBTQ, LGB te LGBTQIPA³. Neovisno o formi koju upotrebljavamo, sve orijentacije zajedno čine rodnu raznolikost (Ressler i Chase, 2009).

S obzirom da u literaturi na tematiku seksualne različitosti najčešće nailazim na akronim LGBT, u nastavku ovog rada ću se isključivo njime služiti. LGBT se odnosi na lezbijske, gejeve, biseksualce i transrodne/transseksualne osobe. *Lezbijsstvo* je seksualna orijentacija u kojoj žene seksualno i emocionalno privlače druge žene te predstavlja odnos u kojemu žena s drugom ženom/drugim ženama ostvaruje emocionalne, seksualne i partnerske

---

³ L (lesbian), G (gay), B (bisexual), T (transgender), Q (queer), Q (questioning), I (intersex), P (perceived), A (allies). (Ressler i Chase, 2009)

veze (Borić, 2007). Termin *gej* (gay) se odnosi na homoseksualce/ke⁴ (uglavnom se koristi za muškarce) koje emocionalno i/ili fizički privlače osobe istog spola. *Biseksualne* osobe, pak, emocionalno i/ili fizički privlače osobe oba spola. Dok se akronim *T* odnosi na transrodne osobe te transseksualce. *Transrodne* osobe su one čiji rodni identitet nije u skladu sa spolno uvjetovanim tradicionalnim rodnim ulogama, a *transseksualnost* se odnosi na osobe koje žele i imaju namjeru promijeniti svoj spol, odnosno osobe koje su fizički modificirale svoje tijelo da bi izrazile svoj rodni identitet te osobe koje su promijenile spol i tako žive (Poštić, Mamula i Hodžić, 2005).

Manjak znanja i informiranosti kao i strah od različitosti dovodi do toga da se seksualna orijentacija pogrešno poistovjećuje sa seksualnim ponašanjem. Povezano s tim se i sama tematika i problematika seksualne različitosti pogrešno interpretira i ostaje tabu tema. Oni koji se protive seksualnom obrazovanju kao najčešći razlog svoga protivljenja navode da će ona utjecati na seksualno ponašanje mladih, odnosno poticati mlade na upuštanje u spolne odnose i eksperimentiranje (Ressler i Chase, 2009). Međutim, seksualna orijentacija se razlikuje od seksualnog ponašanja jer osobe mogu, ali i ne moraju izražavati vlastitu seksualnu orijentaciju u svom seksualnom ponašanju. To znači da se seksualna orijentacija ne može odabrati, može se samo odabrati ponašanje koje može, ali i ne mora biti u skladu s seksualnom orijentacijom pojedinca. Pojedine osobe, bilo kojeg spola, mogu u određenom periodu života osjetiti poriv i odlučiti ponašati se biseksualno, homoseksualno ili heteroseksualno bez obzira na njihovu dotadašnju seksualnu orijentaciju. Isto tako postoje osobe koje mogu osjećati privlačnost prema osobama istog i/ili oba spola ali da nikada ne poduzmu nešto u smjeru te privlačnosti (Bijelić, Hodžić i Lapčević, 2010). Najveći problem se javlja kada pogrešno tumačenje i shvaćanje ove tematike dovodi do diskriminacije⁵ svih koji se ne uklapaju u određeni prihvatljivi model življenja nekog društva. Osnove diskriminacije povezane sa seksualnom različitosti se mogu temeljiti na: spolu, rodu, spolnom i rodnom identitetu, rodnom izražavanju, interseksualnim karakteristikama te seksualnoj orijentaciji (Poštić, Mamula i Hodžić, 2005).

---

⁴ Homoseksualnost predstavlja fizičku, seksualnu, emocionalnu i duhovnu privlačnost prema osobi istog spola. Za muškarce homoseksualne orijentacije upotrebljava se naziv gay, a za žene naziv lezbiljke. (Borić, 2007)

⁵ Diskriminacija je aktivno djelovanje i ponašanje na temelju predrasuda ili namjernog osporavanja prava nekoj društvenoj grupi i/ili pripadnicima/cama tih grupa. (Borić, 2007)

2.3. SEKSUALNO OBRAZOVANJE

Seksualno obrazovanje se shvaća i prakticira kao interdisciplinarna zadaća svih institucionaliziranih odgojno-obrazovnih područja s njihovim pojedinačnim akcentima i šansama, koje se međusobno isprepleću (Sielert, 2008). Sam pojam obrazovanja obuhvaća organizirano i sustavno razvijanje kognitivnih sposobnosti i učenja pojedinca. Ono je različito, ali paralelan proces odgoju, pri čemu obrazovanje znatno više ostvaruje i temeljne pretpostavke za odgojna postignuća (Mijatović, 2000). Ne postoji obrazovanje koje nema i odgojne učinke, primjerice u engleskom govornom području se i jedno i drugo podrazumijevaju pod pojmom *education*. Zadaća svakog odgojno-obrazovnog procesa je: posredovanje znanja, umijeća i sposobnosti; osposobljavanje za samostalnu, kritičku prosudbu, za samoodgovorno djelovanje i stvaralačku djelatnost; holistički razvoj osobe; odgoj za slobodu, demokraciju, toleranciju te poštivanje dostojanstva drugih; poticanje spremnosti za socijalno djelovanje i političku odgovornost itd. (Giesecke, 1993) Obrazovanje, dakle, ne zanemaruje odgojnu djelatnost već ju uključuje na svim svojim razinama. Seksualno obrazovanje se temelji na holističkom pristupu tematici ljudske seksualnosti i kao takvo uključuje učenje o spolnom/rodnom identitetu, uzajamnom prihvaćanju, hrabrosti služenja vlastitim razumom i osjećajima, obrani vlastitih stavova od prisile, konvencija i nagrada, sučeljavanju s tradicionalnim vrijednosnim predodžbama, zatim učenje o spolnoj/rodnoj ravnopravnosti, seksualnoj različitosti, borbi protiv seksualne diskriminacije, odgovornom seksualnom ponašanju i brojnim drugim temama vezanim uz ljudsku seksualnost (Sielert, 2008). Seksualnim se obrazovanjem tako razvijaju različite kognitivne sposobnosti te stječu znanja, umijeća, navike, vrijednosti i vještine potrebne za autonoman i cjelovit razvoj seksualnog identiteta te odgovorno seksualno ponašanje.

2.4. SPOLNO/RODNO UVJETOVANA DISKRIMINACIJA (DRUŠTVENI I POLITIČKI KONTEKST)

Diskriminirajuće djelovanje ide u prilog grupe koja diskriminira, a usmjereno je na štetu druge grupe ili pojedinaca čime se ističe njihov manje vrijedan položaj u društvu. „Norme i pravila na temelju kojih se isključuju te druge, najčešće manjinske grupe, ugrađene su u društvenu strukturu i socijalizacijski se reproduciraju putem obrazovnog sustava, kulture, medija, a katkad i političkog sustava.“ (Borić, 2007: str. 19) Kriteriji diskriminacije se mogu temeljiti na spolu/rodu, seksualnoj orijentaciji, rasi, vjeroispovijesti, dobi, etnicitetu i sl. Kada govorimo o rodnoj diskriminaciji potrebno je krenuti od pojma *patrijarhat* kao političke institucije koja predstavlja primarni oblik društvenog porobljavanja, a koji se kao politički

sistem održava prvenstveno ideološkim sredstvima. Patrijarhalni poredak generira različite forme opresije, a neke od njih su seksizam, heteroseksizam, homofobija i transfobija. *Seksizam* je sistem prednosti temeljen na spolu i to u korist muškaraca. „Iz pretpostavke da je jedan spol superioran nekom drugom proizlazi diskriminacija osoba pretpostavljenog, inferiornog spola, prvenstveno diskriminacija žena od strane muškaraca, a time se podržavaju tradicionalni stereotipi društvenih uloga baziranih na spolu“ (Poštić, Mamula i Hodžić, 2005: str. 6). Povezno s tim, *heteroseksizam* se odnosi na takav ideološki sistem koji poriče, osuđuje i stigmatizira svaku neheteroseksualnu formu ponašanja, identiteta i odnosa. Sinonimi heteroseksizma su: obvezna heteroseksualnost (Rich, 1978/1993; prema Meyer, 2009), heteroseksualna matrica (Butler, 1990; prema Meyer, 2009) te rodna polarizacija (Bern, 1993; prema Meyer, 2009). Diskriminacija prema homoseksualnim osobama (*homofobija*) se prema *Međunarodnoj enciklopediji žena* definira kao diskriminacija koja uključuje predrasude, strah, mržnju i/ili nesnošljivost prema homoseksualnosti kod drugih ljudi, ali i kod samoga/e sebe (Routledge International Encyclopedia of Women, 2000; prema Borić, 2007). S druge strane, *transfobija* proizlazi iz neprihvatanja i negiranja prava pojedinaca na osobnu koncepciju rodnog/spolnog identiteta i izražavanja. Manifestira se strahom, gađenjem, mržnjom i diskriminirajućim odnosom prema osobama čije stvarno ili percipirano rodno izražavanje nije u skladu s društveno pripisanim spolom (Poštić, Mamula i Hodžić, 2005).

Diskriminacija može biti posredna, neposredna i sustavna. Posredna diskriminacija se odnosi na mjere i zakone koji se u početku doimaju neutralnim, ali je njihov rezultat ipak negativan za diskriminirane grupe. Neposredna ili izravna diskriminacija podrazumijeva nepovoljan tretman neke grupe ili pojedinca/ke dok sustavna diskriminacija uključuje norme i vrijednosti koje su dio kulture i društva, a koje sveobuhvatno utječe na neravnopravan položaj neke grupe (Borić, 2007). Kako bi se umanjili i/ili poništili utjecaji diskriminacije na pripadnike manjinskih skupina, potrebno je provoditi rodno osviještenu politiku i mjere u cilju njena dokuća. Nadovezujući se na to, u sljedećem poglavlju slijedi pregled različitih zakona i propisa Republike Hrvatske u kojima su ugrađene odredbe koje zabranjuju diskriminaciju na temelju seksualne orijentacije.

3. ANTIDISKRIMINACIJSKE ODREDBE I ZAKONI RH KOJIMA SE ŠTITE PRAVA LGBT OSOBA

Pravo na život bez diskriminacije, kao i na život bez nasilja, ubraja se u osnovna ljudska prava. Republika Hrvatska je kroz svoje zakonodavstvo prepoznala seksualnu orijentaciju kao jedan od temelja po kojima se ne smije vršiti diskriminacija. Unatoč tome, osnovna ljudska prava- pravo na život bez diskriminacije i pravo na život bez nasilja za LGBT osobe u privatnoj i javnoj sferi- nisu ostvarena (Juras, Bosanac i Škarica, 2004). Lezbljke, gejevi, biseksualne i transrodne/transseksualne osobe su također građani/ke ove zemlje te se imaju pravo koristiti zakonima RH u svrhu svoje sigurnosti i zaštite. Prema tome u nastavku slijedi detaljniji uvid u odredbe koje zabranjuju diskriminaciju na temelju seksualne orijentacije koje su ugrađene u sljedeće zakone i propise RH.

3.1. USTAV REPUBLIKE HRVATSKE

Ustav RH, kao opći pravni akt s najvišom pravnom snagom u Republici Hrvatskoj, štiti sve građane od diskriminacije u njenim različitim oblicima. U trećem dijelu Ustava pod nazivom „Zaštita ljudskih prava i temeljnih sloboda“ nalaze se tri članka koji govore o tome (NN 5/14).

Članak 14.

Svatko u Republici Hrvatskoj ima prava i slobode, neovisno o njegovoj rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama.

Članak 35.

Svakomu se jamči štovanje i pravna zaštita njegova osobnog i obiteljskog života, dostojanstva, ugleda i časti.

Članak 39.

Zabranjeno je i kažnjivo svako pozivanje ili poticanje na rat ili uporabu nasilja, na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti.

Iako se Ustavom RH štite prava i dostojanstvo svih ljudi, moguće je uočiti da postoji razlika između donesenih zakona i dodijeljenih prava te same prakse odnosno stvarnosti hrvatskog društva. O jednakosti, društvenoj pravednosti, pluralizmu, demokratičnosti,

toleranciji, ljudskom dostojanstvu, slobodi, pravima, zaštiti i sl. se puno piše i govori, ali problem se nazire kada bolje pogledamo jesmo li svi zaista jednako tretirani u društvu. Primjer tomu je „korak unazad“ u legalno pravnom okviru LGBT prava što je vidljivo u posljednjem mijenjanju Ustava 11. prosinca 2013. amandmanom na članak 61. kojim je određeno da je brak životna zajednica muškarca i žene. Stoga se postavlja pitanje koliko je državni vrh (kao i većina građana) interkulturalno osviješten i promiče različite vrijednosti svih građana, kada svijest većine o različitosti i dalje ima negativnu konotaciju što rezultira, ni manje ni više nego, ovakvim diskriminirajućim člankom u samom Ustavu. Nažalost, to je samo jedan od mnogih problema s kojima se susreće LGBT populacija u svakodnevnom životu.

3.2. ZAKON O RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA

Zakon o ravnopravnosti spolova je organski zakon što znači da je po rangu iznad svih ostalih zakona u RH, osim Ustava (iz toga proizlazi da se svi zakoni RH trebaju uskladiti s odredbama tog zakona). On pruža opću zabranu diskriminacije na temelju seksualne orijentacije, kao i poticanje druge osobe na diskriminaciju te također zabranjuje javno prikazivanje i predstavljanje žena i muškaraca na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način s obzirom na spol i seksualnu orijentaciju (Juras, Bosanac i Škarica, 2004). To je jasno vidljivo u člancima 6. i 16. ovog zakona (NN 82/08).

Članak 6.

(1) Diskriminacija na temelju spola (u daljnjem tekstu: diskriminacija) označava svaku razliku, isključenje ili ograničenje učinjeno na osnovi spola kojemu je posljedica ili svrha ugrožavanje ili onemogućavanje priznanja, uživanja ili korištenja ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkom, gospodarskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom području na osnovi ravnopravnosti muškaraca i žena, obrazovnom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, građanskom i svakom drugom području života.

(3) Zabranjuje se diskriminacija na temelju spolne orijentacije.

(5) Poticanje druge osobe na diskriminaciju smatra se diskriminacijom u smislu ovoga Zakona, ako je učinjeno s namjerom.

Članak 16.

(2) Zabranjeno je javno prikazivanje i predstavljanje žena i muškaraca na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način, s obzirom na spol i spolnu orijentaciju.

3.3. ZAKON O MEDIJIMA

Mediji se odnose na sustave javnog informiranja koji služe za raspršivanje vijesti i audio-vizualnih sadržaja u svrhu informiranja, obrazovanja, zabave i dr. najširem sloju stanovništva. Kako najveći opus informacija primamo svakodnevno upravo putem medija, oni itekako igraju veliku ulogu u percipiranju stvarnosti i brojnih pojava koje nas okružuju. Što se slobode medija tiče, ona ipak ne znači potpunu slobodu jer bi se na taj način mediji mogli koristiti za poticanje mržnje i diskriminacije. Sukladno tome, u članku 3. se nalazi odredba Zakona o medijima koja štiti građane od diskriminacije putem javnih medija (NN 59/04).

Članak 3.

(4) Zabranjeno je prenošenjem programskih sadržaja u medijima poticati ili veličati nacionalnu, rasnu, vjersku, spolnu ili drugu neravnopravnost ili neravnopravnost na temelju spolne orijentacije, kao i ideološke i državne tvorevine nastale na takvim osnovama, te izazivati nacionalno, rasno, vjersko, spolno ili drugo neprijateljstvo ili nesnošljivost, neprijateljstvo ili nesnošljivost na temelju spolne orijentacije, poticati nasilje i rat.

3.4. ZAKON O RADU

Odredbe iz ovog zakona pružaju eksplicitnu zaštitu radnicama/ima od diskriminacije temeljene na seksualnoj orijentaciji prilikom zapošljavanja i za vrijeme radnog odnosa. U zaštiti LGBT osoba od diskriminacije u radu, hrvatsko zakonodavstvo je jasno: nitko ne smije izgubiti posao na temelju svoje seksualne orijentacije i jednako tako nitko ne smije ne dobiti posao zbog svoje seksualne orijentacije (Juras, Bosanac i Škarica, 2004). U Zakonu o izmjenama i dopunama zakona o radu iz 2003. godine stoji detaljno definiranje diskriminacije u cilju zaštite građana (NN 114/03).

Članak 2.

(1) Zabranjena je izravna ili neizravna diskriminacija osobe koja traži zaposlenje i osobe koja se zaposli (zaposlenik, namještenik, službenik ili drugi radnik (u daljnjem tekstu: radnik)) na temelju rase, boje kože, spola, spolnog opredjeljenja, bračnoga stanja, porodičnih obveza, dobi, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla,

imovnog stanja, rođenja, društvenog položaja, članstva ili nečlanstva u političkoj stranci, članstva ili nečlanstva u sindikatu te tjelesnih ili duševnih poteškoća.

Zanimljivo je to da se u najnovijem Zakonu o radu iz 2014. godine diskriminaciji, u ovom obliku, nije dalo previše na značaju pa je tako stavak 4. članka 7. jedini u kojem se diskriminacija spominje i to na sljedeći način (NN 93/14).

Članak 7.

(4) Zabranjena je izravna ili neizravna diskriminacija na području rada i uvjeta rada, uključujući kriterije za odabir i uvjete pri zapošljavanju, napredovanju, profesionalnom usmjeravanju, stručnom osposobljavanju i usavršavanju te prekvalifikaciji, u skladu s ovim Zakonom i posebnim zakonima.

3.5. ZAKON O ZNANSTVENOJ DJELATNOSTI I VISOKOM OBRAZOVANJU

LGBT osobe imaju pravo na obrazovanje slobodno od diskriminacije na temelju njihove seksualne orijentacije. S obzirom da su škole i fakulteti često mjesta diskriminacije, sljedeća odredba ovog zakona pomaže manjinskim skupinama da prepoznaju, prijave te spriječe diskriminaciju prilikom upisa u visoke škole i fakultete (NN 94/13).

Članak 77.

(2) Sveučilište, veleučilište ili visoka škola utvrđuju postupak odabira pristupnika za upis na način koji jamči ravnopravnost svih pristupnika bez obzira na rasu, boju kože, spol, jezik, vjeru, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, imovinu, rođenje, društveni položaj, invalidnost, seksualnu orijentaciju i dob. Sveučilište, veleučilište ili visoka škola utvrđuju kriterije (uspjeh u prethodnom školovanju, vrsta završenog školovanja, uspjeh na klasifikacijskom ili drugom ispitu, posebno znanje, vještine ili sposobnosti i sl.) na temelju kojih se obavlja klasifikacija i odabir kandidata za upis.

3.6. UDŽBENIČKI STANDARD

Školski udžbenici u velikoj mjeri služe sprječavanju diskriminacije, oni ne sadrže i protiv su govora mržnje te negativnog prikazivanja pojedinaca i društvenih skupina s obzirom na njihov spol, dob, seksualnu orijentaciju, rasu, etničku i religijsku pripadnost, način života, političku opredijeljenost, socijalno-ekonomsko podrijetlo te poteškoće u psihičkom i fizičkom razvoju (Juras, Bosanac i Škarica, 2004). Obrazovanje za ljudska prava je važan dio u stvaranju ozračja tolerancije i mira u društvu pa tako u jednom dijelu Udžbeničkog standarda

(*Standardi i zahtjevi za izradu udžbenika*) pod točkom 2.4. stoje *Etički zahtjevi* na kojima se temelji moralna strana svih udžbenika (NN 55/11).

2.4. Etički zahtjevi

2. Etički zahtjevi temelje se na istinitosti, provjerljivosti i objektivnosti udžbeničkih tekstnih, ilustrativno-slikovnih i multimedijских sadržaja, na općim pravima čovjeka i pravima djeteta, na načelima demokracije, vladavine prava i na domoljublju. Slijedom toga, udžbenik:

b) promiče načela održivog razvoja, jednakosti, društvene pravednosti, pluralizma, demokratičnosti, tolerancije i ljudskog dostojanstva

d) promiče međukulturno razumijevanje, rasnu, nacionalnu, etničku, spolnu, rodnu, vjersku ravnopravnost pojedinaca i osvještuje pravo na različitost

e) promiče ravnopravnost spolova na primjeren način koristeći se u jednakome omjeru ilustracijama likova obaju spolova i služeći se imenicama obaju rodova, osobito u imenovanju strukovnih kvalifikacija, zvanja i zanimanja, ne narušavajući pritom komunikacijsku razinu i prirodnost hrvatskog jezika

f) priprema oba spola za djelatno i ravnopravno sudjelovanje u svim područjima života

3.7. ZAKON O ISTOSPOLNIM ZAJEDNICAMA

I u ovaj zakon su ugrađene antidiskriminacijske odredbe koje štite pripadnice/ke seksualnih manjina od diskriminacije temeljene na seksualnoj orijentaciji i/ili postojanju istospolne zajednice (NN 116/03).

Članak 21.

(1) Zabranjuje se svaka diskriminacija, izravna i neizravna na osnovi istospolne zajednice kao i činjenice homoseksualne orijentacije.

(2) Poticanje druge osobe na diskriminaciju smatra se diskriminacijom u smislu stavka 1. ovoga članka.

(3) Izravna diskriminacija znači svako postupanje kojim se osoba koja je član istospolne zajednice stavlja ili je bila stavljena u nepovoljniji položaj od druge osobe u usporedivoj situaciji na temelju činjenice da je član istospolne zajednice.

(4) Neizravna diskriminacija postoji kada određena naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa osobu koja je član istospolne zajednice na temelju te činjenice stavlja ili bi stavila u nepovoljniji položaj u odnosu na druge osobe.

3.8. KAZNENI ZAKON

Odredbe iz kaznenog zakona omogućuju sankcioniranje diskriminacije detaljnije opisane kroz druge zakone i dokumente (Zakon o ravnopravnosti spolova, Zakon o radu, Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, Zakon o medijima, Zakon o istospolnim zajednicama, Udžbenički standard, međunarodni dokumenti). Iako rodni identitet i rodno izražavanje nisu eksplicitno uvršteni u Kazneni zakon, tumačenjem drugih zakona RH i međunarodnih normi, dolazimo do zaštite osoba od diskriminacije na temelju rodnog izražavanja i rodnog identiteta putem ovog zakona (NN 144/12).

Članak 125.

(1) Tko na temelju razlike u rasi, etničkoj pripadnosti, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju, bračnom ili obiteljskom statusu, dobi, zdravstvenom stanju, invaliditetu, genetskom naslijeđu, izražavanju rodnog identiteta, spolnom opredjeljenju ili drugim osobinama uskrati, ograniči ili uvjetuje drugome pravo na stjecanje dobara ili primanje usluga, pravo na obavljanje djelatnosti, pravo na zapošljavanje i napredovanje, ili tko na temelju te razlike daje drugome povlastice ili pogodnosti glede navedenih prava, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine.

4. FORMIRANJE IDENTITETA I PROBLEMI S KOJIMA JE SUOČENA LGBT POPULACIJA

LGBT osobe se tijekom odrastanja susreću s mnogim problemima. Već u ranijim godinama shvaćaju da „odskaku“ od prosjeka što ih dovodi u nepovoljan položaj. Uz to, najčešće su okruženi heteroseksizmom što im dodatno otežava da žive iskreno te bez straha i srama, a sve dodatno pogoršava nedostatak sveobuhvatnih informacija o odrastanju te formiranju vlastite, unikatne ličnosti i seksualnog identiteta. Odrastanje u okolini koja nije otvorena prema različitosti LGBT mladeži stavlja veliki teret na leđa jer prikriivanje onoga što osoba stvarno je i čini njen identitet joj ni na koji način ne može pružiti sretno djetinjstvo i bezbrižno odrastanje. Mnoga društva često otežavaju pristup i uskraćuju mladima informacije o spolnom i reproduktivnom zdravlju te seksualnosti općenito (Kiragu, 2001; prema Hodžić i Bijelić 2003). Neadekvatna informiranost o seksualnosti i reproduktivnom zdravlju te otežan pristup i mogućnost korištenja usluga zdravstvenih službi za zaštitu reproduktivnog zdravlja rezultira činjenicom da mladi (adolescenti) čine populaciju koja je najčešće izložena riziku od spolno prenosivih bolesti, neželjenih trudnoća i diskriminaciji temeljenoj na seksualnoj orijentaciji. Razlozi zbog kojih se mladima uskraćuju informacije bitne uz njihovu seksualnost i spolno i reproduktivno zdravlje često proizlaze iz stereotipnih načina na koje društvo promatra mlade ljude. Mnogi odrasli imaju problem s prihvaćanjem mladih kao seksualnih bića i zbog toga se njihova seksualnost promatra kao nešto što treba biti kontrolirano i ograničavano (Rosen, 2000; prema Hodžić i Bijelić 2003). Iako prevladava stereotipno viđenje mladih ljudi kao neodgovornih i hedonistički orijentiranih, oni su zapravo izuzetno heterogena grupa. Njihova iskustva variraju ovisno o kulturalnoj sredini, socioekonomskom statusu, rodnoj pripadnosti i seksualnosti (Aggleton i Rivers, 1998; Brown et al., 2001; prema Hodžić i Bijelić 2003). Stoga možemo zaključiti da su seksualna značenja koja djevojke i mladići usvajaju tijekom odrastanja i sazrijevanja, kao i njihove posljedice za odgovorno seksualno ponašanje, kulturalno određena te pod utjecajem rodni norma ponašanja. Sve kulture imaju određene socijalne norme vezane uz seksualnost mladih. Te norme definiraju parametre po kojima je nešto prihvatljivo i „normalno“ te neprihvatljivo i „nenormalno/nastrano“. U mnogim kulturama tako postoje i različita očekivanja prema mladima u kontekstu prihvatljivog ponašanja kada se govori o seksualnosti. Takvi ograničavajući obrasci ponašanja i djelovanja proizlaze iz straha odraslih i njihovih pogrešnih uvjerenja da se razgovorom i informiranjem mladih o ljudskoj seksualnosti i seksualnim orijentacijama njih potiče na eksperimentiranje i raniji ulazak u prve spolne odnose

(Macdowall i Mitchell 2006). Manjak znanja i opće informiranosti o seksualnosti, strah od različitosti te strah od posljedica na mlade koji je povezan neinformiranošću ili pak poluinformiranošću velikog broja stanovništva treba poslužiti kao poticaj za rušenje stereotipa i usvajanje interkulturalnih vrednota te točnih/provjerenih informacija kako bi ljudi počeli svijet oko sebe gledati van zamišljenih okvira i prihvatiti različitost kao bogatstvo, a ne prijetnju čovječanstvu.

Jedan od ključnih momenata u životu LGBT populacije je otkrivanje vlastite seksualne orijentacije široj okolini poznatije pod frazom „coming out of the closet“ ili samo „coming out“, odnosno „izlaženje iz ormara“ (u nastavku ću upotrebljavati termin *otkrivanje*). Većina ljudi vjeruje da je razgovor o neheteroseksualnim orijentacijama s djecom i mladima neprihvatljiv i da o tome ne treba pričati. LGBT mladež je upravo iz tog razloga najčešće prepuštena sama sebi prilikom otkrivanja svojim bližnjima i okolini. Uz iznimke poput obitelji, prijatelja i drugih koji su otvoreni prema različitosti u svakom smislu te udruga osnovanih i vođenih od strane LGBT pojedinaca i skupima, u globalu ne postoji osobna ili institucionalna pomoć i podrška za mlade ljude tijekom ove kritične faze njihovog života (Timmermanns, 2007). Sama bit otkrivanja je često pogrešno tumačena među heteroseksualnom populacijom u smislu njenog shvaćanja kao diskusije o seksualnim preferencama. Međutim, otkrivanje se odnosi na diskusiju o identitetu, a ne seksualnom ponašanju pojedinca. Naravno, prije nego što može započeti proces „izlaska iz ormara“, osoba treba imati formiran homoseksualni identitet. Prema do sada poznatim teorijskim razmatranjima razvoj homoseksualnog identiteta odvija se kroz šest faza:

- 1) *Konfuzija identiteta*. Osoba vjerojatno funkcionira pod pretpostavkom da je heteroseksualna jer je heteroseksualnost normativna za naše patrijarhalno društvo. Kada se javi privlačnost prema osobama istog spola ili se osoba upusti u zavođenje osobe istog spola, javlja se zbunjenost. Osoba se pita: „Tko sam ja?“;
- 2) *Usporedba identiteta*. Osoba počinje misliti sljedeće: „Možda sam homoseksualna.“ Moguće da se u ovoj fazi jave osjećaji otuđenosti jer se izgubio komfor heteroseksualnog identiteta te se osoba upušta u nešto potpuno drugačije i novo;
- 3) *Tolerancija identiteta*. U ovoj fazi osoba misli: „Vjerojatno ja jesam homoseksualna.“ Osoba počinje tražiti članove LGBT zajednice te počinje ostvarivati kontakt s LGBT subkulturom, nadajući se prihvaćanju i priznavanju kao punopravnom članu zajednice. Kvaliteta ovih inicijalnih kontakata od presudne je važnosti;

- 4) *Prihvatanje identiteta*. Osoba sada može reći: „Ja sam homoseksualna.“ i mnogo prije prihvatiti, a ne samo tolerirati svoj seksualni identitet;
- 5) *Ponos zbog identiteta*. Osoba dihotomizira svijet na homoseksualce (važni i dobri ljudi) i heteroseksualce (oni koji nisu dobri i važni). Postoji snažna identifikacija s gay zajednicom te vrlo često u ovoj fazi dolazi do „coming outa“;
- 6) *Sinteza identiteta*. Osoba više ne zauzima stav „mi nasuprot njih“ prema heteroseksualcima i homoseksualcima te prepoznaje kako postoje i dobre, podržavajuće heteroseksualne osobe. U ovoj konačnoj fazi, osoba je u mogućnosti sintetizirati javni i privatni seksualni život. (Žegura, 2006)

Na pojedinca koji je javnosti otkrio svoju neheteroseksualnu orijentaciju okolina često gleda kao da je to njegov/njen jedini i glavni identitet. Dihotomija poput u vezi/samac, bijel/crn, hetero/homo je ukorijenjena u sistem suprotnosti kojim se ljudska iskustva etiketiraju na način da sve možemo svrstati u „dobro/loše“ (Allen, 1995). Međutim, seksualni identitet i odstupanje od heteroseksualne norme ne definira osobu u cijelosti i samo prema jednom identitetu osobe nije moguće zaključiti kakva je tko osoba. Potrebno je gledati van okvira koje društvo postavlja kao određene norme društveno prihvatljivog i neprihvatljivog. Prosuđivanje osoba na temelju samo jedne dimenzije ukazuje na površno shvaćanje koncepta identiteta. Čovjek nema jedan jedini identitet koji ga čini onime što on jest već ima višestruke identitete koji nisu stalni. Identiteti su, tijekom života, u konstantnom procesu formiranja, odnosno konstruiranja i dekonstruiranja (Kuhar, 2007). Zbog većinskog straha i nerazumijevanja seksualne različitosti, LGBT populacija je često u nezahvalnom položaju pri čemu je njihov seksualni identitet pogrešno shvaćen i tumačen. Dijeljenje između ja-identiteta (self-identity), tj. „tko sam ja“ i socijalnog-identiteta (social-identity), odnosno „kako me drugi vide“ LGBT osobama predstavlja problem u tom pogledu da se ne mogu uvijek ponašati kako žele ili osjećaju jer znaju da je rizik od diskriminacije temeljen na tom jednom segmentu prevelik (Reingrade i Zdanevičius, 2007). Nevezano uz to je li osoba otkrila svoju seksualnu orijentaciju drugima ili nije, osjećaj ostaje isti. Čest je slučaj prebacivanje među identitetima (shifting identities), odnosno otkrivanje i prikrivanje vlastitog identiteta ovisno o situacijama i okruženju u kojem se LGBT mladi nalaze (Baumann, 1996; prema van Velzel, 2007). Osuđivanje većine te osjećaj nelagode i straha koji proizlazi iz pomisli na otkrivanje istine većini ljudi koji okružuju osobu koja se ne uklapa u heteronormativno društvo, primorava ju da se ne ponaša sebi svojstveno. Tako je zabilježeno često laganje, skrivanje i gluma među

LGBT mladeži te prikrivanje pravog identiteta lažnim dečkom/curom ili pak lažnim internetskim identitetom, sve u svrhu zaštite sebe samih. Skrivanje vlastite seksualne orijentacije se u određenim trenucima može činiti kao jedini način uspješnog rješavanja problema, ali ono ne rješava njegovu srž pa tako sa sobom ne donosi ni osjećaju mira i zadovoljstva kojemu u konačnici svi teže. Dolazi do suprotnog učinka jer skrivajući „pod otiračem“ jedan dio sebe, samo produbljuju svoju agoniju života „u ormaru“ u potpunoj tajnosti. Neopuštenost, sram i gubitak bliskih prijatelja su samo neke od posljedica s kojima se suočavaju LGBT mladi prije, tijekom ili nakon otkrivanja vlastite seksualne orijentacije (van Velzel, 2007).

Što se tiče samog procesa otkrivanja, mladi se najčešće prvo „otkriju“ unutar obitelji. S obzirom na tradicionalne patrijarhalne vrijednosti kojima smo okruženi, roditeljima nije lako prihvatiti da je njihovo dijete „drugačije“ i da se ne uklapa u određene tradicionalne norme. Strah za fizičko, psihičko i ekonomsko dobro vlastitog djeteta te činjenica da njihovo dijete jednoga dana neće osnovati tradicionalnu obitelj i imati potomke, dovodi roditelje do toga da počnu preispitivati sami sebe. Ponekad roditelji osjećaju odgovornost za to što je njihovo dijete gej, lezbiljka ili biseksualac, tj. strah ih je da su oni krivi te da će biti osuđivani i osramoćeni jer imaju „abnormalno“ dijete. *Što će drugi reći na to* ponekad ih više brine od onoga što oni osobno smatraju da se događa s njihovim djetetom i traženjem načina da mu pruže kvalitetnu podršku (van Velzel, 2007). A s njihovim djetetom je sve u redu, samo nas je društvo ukalupilo u određen način razmišljanja koji osuđuje sve segmente ljudskoga života koji se ne uklapaju u nepisane i znanstveno neutemeljene norme koje su ukorijenjene u zajednicama i izuzetno se teško mijenjaju. S tim na umu, najčešći razlozi zbog kojih mladi skrivaju vlastitu seksualnu orijentaciju od roditelja su: strah od razočarenja i povređivanja roditelja, strah od odbijanja, strah od verbalnog i fizičkog zlostavljanja, strah od prekida trenutnog partnerskog odnosa, neodlučnost, vjerska uvjerenja, kulturna pozadina pojedinca, financijska ovisnost o roditeljima, privatnost, nesigurnost u moguću reakciju roditelja te odnos s roditeljima koji nije blizak (D'Augelli, Grossman i Starks, 2005). Slični razlozi su navođeni i što se tiče otkrivanja prijateljima i na radnom mjestu. LGBT pojedinci se ponekad otkriju samo nekoliko najbližih osoba, a pred ostalima i dalje kriju svoju seksualnost. Kao što sam već napomenula, proces otkrivanja se popularno zove *izlaženje iz ormara*. Taj korak nije lako napraviti zbog straha od neprihvatanja. Prilikom otkrivanja bliskim osobama, može se dogoditi da su one na prvi pogled izuzetno prijateljski i suosjećajno nastrojene, sve do trenutka kada LGBT pojedinca ponovo ne stave u tzv. prozirni ormar (the transparent closet).

Osoba se želi otkriti jer shvaća da skrivanje onoga što ju obilježava u velikoj mjeri nije najbolji način suočavanja s okolinom. Prozirni ormar stavlja pojedinca natrag u imaginarni zatvor i daje mu informaciju da ima podršku od strane osoba kojima se otkrio/la, ali da je bolje da to ostane među njima i da drugi ne saznaju za to (Kuhar, 2007). Da bi se moglo pomoći i pružiti adekvatnu podršku pojedincu koji se odlučio za tako veliki korak u svom životu, potrebno je staviti se u njegovu kožu i prihvatiti njegovu odluku da se otkrije i ostatku društva na način da LGBT osoba u svakom trenutku može računati na njegovu/njenu potporu, a ne da ga/ju se ponovo zatvara u ormar.

Iz dosad napisanog, vidljivo je da je LGBT izuzetno osjetljiva i ranjiva skupina čiji bi se položaj u društvu mogao promijeniti jedino informiranjem i obrazovanjem šire javnosti. Podrška od strane jedne ili nekoliko osoba može pozitivno utjecati na osjećaje osobe koja javno progovara o svojoj seksualnoj orijentaciji koja se ne uklapa u heteronormativne vrijednosti koje nas okružuju, ali ta osoba i dalje ne može živjeti bezbrižno sa svim pravima koja su joj dodijeljena kao i svakom drugom ljudskom biću. Kako bih pobliže objasnila utjecaj okoline na formiranje stavova i vrijednosti kod ljudi, poslužit ću se ekološkim okvirom, odnosno ekološkim modelom kojim se prikazuju dinamični međudodnosi obitelji, vršnjaka, strukturalnih faktora i širih sociokulturalnih normi koje utječu na ponašanje i osjećaj ranjivosti među LGBT populacijom (Sallis i Owen, 2002; prema Ricardo et al., 2006). Postoje različiti opisi i primjene ekološkog modela, a za svrhu ovog rada odabrala sam ekološki model koji ističe kako socio-kulturni, strukturalni, interpersonalni i individualni faktori utječu na razumijevanje i oslovljavanje specifičnih problema kojima je izložena LGBT populacija.

Brojna istraživanja pokazuju da su rodne norme fundamentalni *socio-kulturni faktor* koji utječe na seksualno ponašanje, uključujući i nasilje nad ženama (Gupta, 2000; Varga, 2003; prema Ricardo et al., 2006). Uz rodne norme, veliki utjecaj na ponašanje i ranjivost određenih skupina čine rasa, etnicitet kao i ekonomski status. Rodne norme, tj. tipično muška ili ženska ponašanja, interesi ili vrijednosti nisu urođeni. One su formirane uslijed povijesnih okolnosti, te se na isti način mijenjaju tijekom vremena. Upravo radi njihove nestalnosti, jasno je uočljivo da je na rodne norme moguće utjecati i mijenjati ih usporedno s napretkom društva. Na to se nadovezuje *strukturalni faktor* koji se odnosi na pristup provjerenim informacijama te različitim servisima i uslugama. U kontekstu LGBT tematike, najčešće je riječ o zdravstvenim uslugama, socijalnoj politici te socio-ekonomskim prilikama za mlade LGBT. Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) izvještava da većina mladih traži informacije, savjetodavnu pomoć i mjesta na kojima se nudi mogućnost propitkivanja i komentiranja

rigidnih rodnih normi u društvu, više nego zdravstvene usluge (WHO, 2002; prema Ricardo et al., 2006). Potreba za kvalitetnim seksualnim obrazovanjem je stoga i više nego poželjna, ono postaje nužnost svakog društva. Na *interpersonalnom nivou*, obitelj, vršnjaci i partneri imaju bitnu ulogu u stvaranju rodno povezanih stavova. Seksualnost je tematika o kojoj se treba pričati s djecom još od malih nogu, naravno prilagođavajući tematiku i opširnost teme kronološkom uzrastu pojedinca. Izbjegavanje pričanja o ljudskoj seksualnosti pod izlikom da ga se ne bi potaknulo je pogrešno jer ponašajna dimenzija seksualnosti nije jednaka seksualnoj orijentaciji pojedinca, te dvije dimenzije se mogu itekako razlikovati jedna od druge pa ih nije moguće poistovjećivati. Na interpersonalnom nivou je utjecaj stereotipa i predrasuda prema LGBT skupinama izuzetno izražen te ga se može iskorijeniti jedino pružanjem točnih, provjerenih informacija djeci i mladima. Povezano s tim, *individualni faktor* se odnosi na rodnu i interkulturalnu osjetljivost pojedinca odnosno sposobnost uočavanja i prepoznavanja postojanja različitih pogleda na svijet koji nam omogućuju prihvaćanje i priznavanje ne samo vlastitih kulturnih vrijednosti već i vrijednosti kulturno drugačijih osoba (Piršl, 2007). Rodna osjetljivost nije urođena ljudska osobina- ona se stječe, baš kao i sveobuhvatno znanje o ljudskoj seksualnosti.

Najočitiji primjeri rodne neosjetljivosti ljudi vidljivi su upravo u neutemeljenim stavovima i argumentima te stereotipima koji kruže o LGBT zajednici. Na individue koje se bore za LGBT prava se gleda kao na pojedince koji idu u korist osobnim interesima (Meyer, 2009). O zakonima i propisima koji štite LGBT od diskriminacije sam pisala u trećem poglavlju, LGBT pojedinci jedino traže prava koja uživa heteroseksualna većina jer njihova seksualna orijentacija nije ni po čemu manje vrijedna od heteroseksualnosti koja je, u RH, model po kojem bi svi trebali živjeti (barem se takvo mišljenje nameće unutar društva). Točnije, LGBT pojedinci traže da im se dodijele prava koja im, kao svakom ljudskom biću, neupitno pripadaju. Pitanje na koje malo tko daje odgovor je zašto se ignorira proces stvaranja heteroseksualnog identiteta, dok se formiranju npr. homoseksualnog identiteta pridaje tolika pozornost? Kratka ironična anketa u nastavku sastavljena je kako bi prikazala heteroseksizam impliciran u istim pitanjima koja postavljaju LGBT pojedincima.

- 1) Što mislite, što je uzrokovalo vašu heteroseksualnost?
- 2) Kada i kako ste odlučili postati heteroseksualni?
- 3) Postoji li mogućnost da je vaša heteroseksualnost samo faza koju biste mogli „prerasti“?

- 4) Ako je heteroseksualnost normalna, kako to da je neproporcionalno velik broj duševnih bolesnika heteroseksualan?
- 5) Velika većina zlostavljača djece su heteroseksualci. Smatrate li zaista da je sigurno povjeriti svoju djecu heteroseksualnim učiteljima?
- 6) Ako odlučite odgajati djecu, biste li željeli da budu heteroseksualni, bez obzira na probleme s kojima će se morati suočavati? (Advocates for Youth, 2005; prema Meyer, 2009)

Odrastanje i život u diskriminirajućem homofobnom društvu dovodi do usvajanja negativnih stavova i predrasuda o seksualnoj različitosti kod samih pripadnika i pripadnica LGBT populacije. LGBT osobe u heteronormativnom društvu uče da su nenormalne, da su manje vrijedne, da nešto s njima ne valja te često prihvaćaju stigmatu koju im je dalo društvo (Žegura, 2006). Pogrešni koncepti i zablude (neznanja) LGBT populaciju marginaliziraju i svrstavaju u najniže slojeve društva. Tako primjerice istraživanja provedena među učeničkom populacijom u Americi daju zastrašujuće rezultate (Ressler i Chase, 2009). 73% LGBT učenika se u svakodnevnom životu susreće sa pogrđnim nazivima koji su im upućeni na temelju njihove seksualne orijentacije, 86,2% ih je izvijestilo da su u određenim trenucima bili verbalno maltretirani dok je 44% uz verbalno maltretiranje bilo i fizički napastovano. Više od polovice ispitanika je izjavilo kako se ne osjećaju sigurno u školama zbog vlastite seksualne orijentacije, a 38,4% zbog vlastitog rodnog izražavanja. Uz do sad navedeno, spominje se i bježanje iz škole, prijetnje oružjem LGBT učenicima kao i pokušaji i izvršenja samoubojstava među LGBT populacijom. Situacija slična ovoj nije karakteristična samo za Ameriku već za veliku većinu zemalja koje kroz politiku, obrazovni sustav i vjerske zajednice šire negativne i neutemeljene informacije vezane uz LGBT populaciju.

Homofobno ponašanje je ono na što bismo se, kao stručna i civilna zajednica, trebali usmjeriti i što bismo trebali izdvojiti kao problem i zalagati se za borbu protiv diskriminacije. Povezivanje homofobije s drugim oblicima netrpeljivosti na rasnoj, vjerskoj i nacionalnoj osnovi može pomoći njezinom boljem razumijevanju i traženju načina da se ona umanji i razriješi. Najdjelotvornije je sagledavanje stvari, u ovom slučaju seksualnosti, iz različitih kutova te razmjena stavova i iskustva osoba različite seksualne orijentacije (Žegura, 2006). Upravo iz ovog razloga, bitno je graditi toleranciju u društvu i unutar pomagačkih zanimanja (psiholozi, socijalni radnici, pedagozi, psihijatri, psihoterapeuti) te omogućiti LGBT udrugama da prošire i dobro iskoordiniraju svoje programe kako bi na taj način pomogle

mladima da budu što bolje prihvaćeni u društvu i da žive život bez konstantnog straha od posljedica otkrivanja vlastitog seksualnog identiteta u društvu.

5. POLOŽAJ SEKSUALNIH MANJINA U RH

Hrvatsko društvo je još uvijek poprilično konzervativno i pod jakim utjecajem Katoličke crkve, što je posebno vidljivo u iskazivanju povjerenja u određene institucije kao i javnim reakcijama na teme koje se tiču LGBT populacije (Baloban i Rimac, 1998). LGBT parovi ne uživaju jednaku pravnu zaštitu kao i heteroseksualni parovi. Nekoliko aktivnih LGBT organizacija u Hrvatskoj utječe na postupne promjene društvenog odnosa prema seksualnim manjinama. Međutim odnos uloženog napora i postignutih promjena je prevelik u negativnom smislu. Položaj LGBT populacije u hrvatskom društvu je i dalje marginaliziran i čini se kao da s vremenom sve više nazadujemo po tom pitanju. S obzirom na recentne znanstvene spoznaje u području ljudske seksualnosti te zakone i odredbe RH koji štite LGBT osobe, poražavajuća je činjenica da se LGBT problematika toliko uspješno „stavlja pod tepih“.

Tek od 2003. godine RH započinje s uključivanjem zaštite prava seksualnih manjina u svoje zakonodavstvo. Upornim radom Pravnog tima udruge Iskorak i Lezbijske grupe Kontra seksualne manjine su pravno zaštićene od diskriminacije unutar sljedećih zakona: Zakona o ravnopravnosti spolova, Zakona o radu, Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, Kaznenog zakona, Zakona o istospolnim zajednicama, Zakona o medijima te Udžbeničkog standarda. Iste godine je prvi put u povijesti Hrvatske istospolna zajednica prepoznata kao pravni subjekt kroz Zakon o istospolnim zajednicama. Ono što bi trebalo olakšati mijenjanje hrvatskog zakonodavstva, s obzirom na seksualnu različitost, su razni dokumenti Europske unije kojima se ustanovljava opći pravni okvir za jednaki tretman i zabranu izravne ili neizravne diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. U te dokumente se ubrajaju „Povelja o fundamentalnim pravima u Europskoj uniji“, direktive Vijeća Europe te rezolucija Europskog Parlamenta. Prethodno nabrojani hrvatski zakoni te najnovija rezolucija Europskog parlamenta su dobra pravna osnova za zaštitu LGBT prava, ali još uvijek nedostatna za iskorjenjivanje u Hrvatskoj raširenih pojava netrpeljivosti, predrasuda i neznanja prema LGBT osobama (Pikić i Jugović, 2006).

Dakle, Republika Hrvatska je kroz svoje zakonodavstvo prepoznala seksualnu orijentaciju kao jedan od temelja po kojima se ne smije vršiti diskriminacija. Unatoč tome, osnovna ljudska prava nisu ostvarena. Najdrastičniji oblik kršenja prava seksualnih i rodnih manjina je fizičko nasilje koje svakodnevno pogađa LGBT osobe, kako na ulici, tako i u roditeljskim

domovima. Većina osoba koje dožive diskriminaciju i nasilje ne podnose prijave protiv počinitelja iz straha od otkrivanja njihovog identiteta kao i zbog nepovjerenja u pravnu zaštitu njihovih ljudskih prava u RH (ISKORAK, 2007). Istraživanja provedena 2006. i 2007. godine u Hrvatskoj, pokazuju zabrinjavajuće podatke o položaju seksualnih i rodnih manjina u društvu te stereotipima prema LGBT populaciji. U nastavku slijede neke od njih.

Stavovi građana o pravima LGBTI populacije i statusu istospolnih zajednica, 2007.

- Homoseksualnost i biseksualnost su bolesti odnosno poremećaji smatra 42% ispitanika;
- Homoseksualnim i biseksualnim osobama treba zabraniti obavljanje poslova vezanih uz odgoj i obrazovanje djece i mladih smatra 40% ispitanika;
- 47% ispitanika odgovorilo je da osobe u istospolnoj zajednici ne bi smjeli imati pravo na zajedničku skrb za biološko dijete jednog partnera;
- Sveukupno 17% ispitanih osoba iskazalo je da poznaje homoseksualnu osobu, 9% da poznaje biseksualnu osobu, oko 13% ispitanika iskazalo je da osobno poznaje transrodnu osobu, a 6% da osobno poznaje transeksualnu osobu;
- Svaki drugi građanin (51%) smatra da su homoseksualne i biseksualne osobe diskriminirane u današnjem hrvatskom društvu, više od polovine građana (55%) smatra da su transrodne osobe izloženije nasilju nego ostale. Isti udio ispitanika smatra da su transeksualne osobe diskriminirane u današnjem hrvatskom društvu;
- Tri od četiri građana Hrvatske (74%) prihvatilo bi homoseksualnu ili biseksualnu osobu kao građanina svoje zemlje, dok bi približno svaki treći (35%) prihvatio takvu osobu kao člana svoje obitelji, oko 73% građana prihvatilo bi transeksualnu osobu kao građanina svoje zemlje, dok bi ih 35% prihvatilo takvu osobu kao člana svoje obitelji. (ISKORAK, 2007)

Istraživanje stavova građana Hrvatske ukoliko bi članovi njihovih obitelji bili homo/biseksualne, transrodne ili transeksualne osobe, 2007.

- 75% ispitanika odgovorilo je da bi bilo iskreno razočarano ako bi njihovo dijete bilo homoseksualna ili biseksualna osoba;
- 79% ispitanika odgovorilo je kako bi pokušao objasniti svom djetetu da homoseksualnost ili biseksualnost nije normalna;

- 46% ispitanika odgovorilo je da ne bi pozvalo partnera/icu svojeg djeteta na obiteljska okupljanja. (ISKORAK, 2007)

Nasilje nad lezbijkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj, 2006.

- 51,3% ispitanika odgovorilo je da je doživjelo neki oblik nasilja zbog svoje spolne orijentacije u razdoblju od 2002 do 2005. godine;
- Istraživanje je pokazalo da je dvije trećine ispitanika doživjelo ekonomsko nasilje od članova svoje uže obitelji. (Pikić i Jugović, 2006)

Nasilje i diskriminacija uvjetovana seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom pojedinaca su i dalje česte pojave u hrvatskom društvu. Oblici nasilja su različiti, a gorući problem je i dalje strah žrtava koje ne prijavljuju doživljeno nasilje zbog moguće osude okoline. LGBT osobe u velikom broju slučajeva nisu upoznate sa svojim pravima ni mehanizmima zaštite tih prava. „Nemaju povjerenja u državne institucije, osobito u policiju, čiji službenici kontinuirano postupaju na diskriminativan način prilikom tretiranja slučajeva diskriminacije i nasilja nad LGBT osobama.“ (Juras, 2011: str. 73) Upravo zbog toga je nemoguće procijeniti stvaran broj slučajeva nasilja i diskriminacije. Ipak, upravo na tom području proteklih godina se bilježe određeni pomaci. Žrtve nasilja i diskriminacije sve se češće obraćaju nevladinim organizacijama za pomoć, a postoje i slučajevi kada žrtve otvoreno progovaraju o nasilju koje su proživjele u javnosti. Sve to svjedoči o činjenici da se LGBT osobe sve više interesiraju za svoja prava i odlučuju se njima koristiti (Juras, 2011).

Udruge Iskorak i Kontra kroz godine rada na ovoj problematici traže od države da mijenja sustav sa ciljem bolje zaštite i podizanja prava LGBT osoba. S obzirom da iz godine u godinu njihovi zahtjevi ostaju isti, moguće je zaključiti da se po tom pitanju ništa značajno ne mijenja. Tako u izvještajima o stanju ljudskih prava seksualnih i rodnih manjina u Republici Hrvatskoj istoimene udruge pozivaju nadležne institucije da poduzmu sljedeće mjere:

- Ukinu diskriminaciju istospolnih parova kroz obiteljsko zakonodavstvo, osiguravajući im prava i dužnosti dostupne raznospolnim parovima kroz institucije braka i izvanbračne zajednice;
- Usvoje Nacionalni program za suzbijanje diskriminacije na temelju spolne orijentacije i rodnog identiteta;
- Uklone sve homofobne sadržaje iz školskih udžbenika;

- Uvedu seksualno obrazovanje u osnovne i srednje škole u sklopu koje će se objektivno govoriti o seksualnosti i LGBT osobama te da preuzmu odgovornost za njezinu provedbu;
- Da osiguraju dosljednu provedbu zakonskih odredaba i politika vezanih za suzbijanje diskriminacije i zločina iz mržnje nad LGBT osobama te pojačaju institucionalnu zaštitu prava seksualnih i rodnih manjina;
- itd. (Juras i Grđan, 2008; Juras, 2009; Juras, 2010; Juras, 2011)

Veći dio stanovništva o LGBT tematici doznaje putem medija. U današnje vrijeme ubrzanog življenja i još bržeg protoka informacija, mediji predstavljaju jedan od glavnih izvora informacija. Njihova uloga nije samo prenošenje informacija, otkrivanje društvene stvarnosti, nego i osvještavanje, tj. "odgoj" javnosti. S obzirom na višestruku ulogu koju novinari/ke imaju u društvu, potrebno je da na sebe preuzmu određene odgovornosti i to one koje sežu dalje od prenošenja činjenica o događajima i objektivnosti. „Mediji su oni koji se zalažu za pravo na govor, slobodu riječi i dostupnost informacija te bi se isto tako u stvaranju demokracije i civilnog društva trebali zalagati za poštivanje ljudskih prava, a time i prava LGBT osoba.“ (Lezbijska organizacija Rijeka "LORI", 2004: str. 6) O homoseksualnosti i rodnom identitetu i/ili izražavanju se u hrvatskim medijima dugo šutilo, a kada se govori, taj govor je obojen predrasudama, neznanjem i strahom. To je vidljivo u pozadini članaka koji LGBT tematiku stavljaju u negativan kontekst.

Senzacionalizam je jasno vidljiv u slučajevima kada je LGBT tematika tretirana kao alternativa, egzotika i nešto izvan društvene svakodnevice. Površnost tekstova se očituje u nezainteresiranosti i neobaviještenosti medijskih djelatnika/ca te neistinitosti informacija koje često kruže. Uz površnost tekstova, pristranost, predrasude i stereotipi se najviše nalaze u kontekstu načela vjerskih zajednica, promoviranja obitelji u formi muškarac-žena-dijete kao jedinog ispravnog modela, u duhu tradicije, svrstavanja ove tematike u perverziju, prikazivanja LGBT osoba kao bolesnika te isključivog gledanja na LGBT osobe kroz aspekt seksualnosti. Sukladno s time, diskriminacija LGBT populacije u hrvatskim medijima je jasno vidljiva u govoru mržnje, uvredljivoj terminologiji, onemogućavanju vidljivosti, homo/bi/transfobiji, ograničavanju ljudskih i građanskih prava te podržavanju marginalizacije i socijalne izolacije. Širenje mišljenja da istospolna orijentacija treba ostati privatna stvar pojedinaca te da LGBT zajednica nema pravo javno tražiti jednakopravnost s heteroseksualnim osobama na društveno-zakonodavnom području se odnosi na direktno kršenje međunarodnih konvencija o ljudskim pravima i europskih rezolucija (Lezbijska

organizacija Rijeka "LORI", 2004). A protivljenje ostvarivanja prava na brak LGBT osoba i prava na obitelj nije ostalo samo na ružnim riječima već je poprimilo takvu dimenziju da je pomoću udruge „U ime obitelji“ uspješno raspisan referendum, koji je potom i prihvaćen, a koji je rezultirao uvođenjem definicije braka u Ustav i to isključivo kao zajednice muškarca i žene, što je za zacrtan put na temeljnim načelima demokracije za RH korak unazad.

S obzirom na to, postavlja se pitanje kako se ovakva neopravdana mržnja i netrpeljivost mogu oslabiti i u konačnici ukloniti iz društva za dobrobit njega samog? Odgovor je jednostavan u teoriji, ali ne i u praksi, a odnosi se na kvalitetno sveobuhvatno obrazovanje koje uključuje učenje i usvajanje vrijednosti, navika i vještina u području interkulturalizma. Osnovni cilj interkulturalizma u obrazovanju je mladu generaciju učiniti svjesnom svoga kulturnog identiteta, ali i tolerantnom prema različitostima. „Od interkulturalizma u obrazovanju danas se očekuje da riješi mnoge probleme suživota među različitim grupama, osigura daljnji razvitak demokracije, zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda, intenzivira odgoj za slobodu, sigurnost, mir i razoružanje, promiče svijest o vlastitom nacionalnom, kulturnom, jezičnom, vjerskom, spolnom, rasnom i drugom identitetu, ali i ideja o međusobnom razumijevanju i uvažavanju različitosti. Cilj je tih nastojanja oživotvoriti ideju skladnog suživota različitih, kao osnovu svjetskog mira i tolerancije.“ (Sekulić-Majurec, 1996: str. 876) Uvođenje *Zdravstvenog odgoja* u hrvatsko školstvo je jedan od većih, nažalost neuspjelih pokušaja mijenjanja hrvatskog društva u duhu interkulturalizma i što je u ovom kontekstu najbitnije, u duhu socijalne i rodne osjetljivosti.

5.1. ZDRAVSTVENI ODGOJ

U prosincu 2005. godine započele su pripreme oko kreiranja i uvođenja *Zdravstvenog odgoja*. 23. veljače 2006. godine raspisan je Natječaj za prijavu prijedloga eksperimentalnih programa zdravstvenog odgoja i obrazovanja u osnovnim i srednjim školama čime je obilježen početak njegova kreiranja i implemetiranja u školsku praksu. Pravo prijave na natječaj imali su pojedinci i institucije. Od prijavljenih programa Povjerenstvo je najboljim programom ocijenilo program udruge GROZD za osnovne škole, a za četverogodišnje i trogodišnje srednje škole programe udruga GROZD i Foruma za slobodu odgoja (Juras i Grđan, 2007). 11. siječnja 2007. godine, kao reakcija na odluku Ministarstva o implementaciji programa udruge GROZD, više nevladinih organizacija, uključujući Iskorak i Kontru, osnovalo je građansku koaliciju „Stop rizičnom spolnom odgoju“. Cilj koalicije bio je povlačenje te odluke jer je program udruge GROZD, prema napisima iz medija, sadržavao diskriminatorne elemente prema LGBT osobama i ženama te netočne informacije vezane za

masturbaciju i kontracepcijska sredstva kao i mogućnost da roditelji sami izaberu žele li da njihova djeca pohađaju Zdravstveni odgoj ili ne (Juras, 2011). Pravni tim Iskorak i Kontra te Ženska mreža Hrvatske sudjelovali su u koaliciji kao strateški partner kroz komunikaciju s Uredom pravobraniteljice za ravnopravnost spolova i Pravobraniteljice za djecu kako bi pokušali pravnim putem unaprijed riješili problem netočnog i neznanstvenog poučavanja sadržaja vezanog uz ljudsku seksualnost u školama. Polazeći od činjenice da je Hrvatski sabor donio zakon koji priznaje istospolne zajednice, teza iz Programa udruge GROZD da će se „razvijati svijest o tome da se homoseksualni čin protivi samoj prirodi spolnog čina je diskriminatorna i protivna nacionalnom zakonodavstvu.“ (Juras, 2011: str. 56) U smislu nacionalnog zakonodavstva škole su dužne razvijati svijest o potrebi tolerancije drugog i drugačijeg seksualnog identiteta u sklopu razvijanja svijesti o ljudskim pravima. Primjera poput ovog ima mnogo i većina ih je medijski popraćena i izložena javnosti.

Detaljnije o samom procesu uvođenja Zdravstvenog odgoja u škole neću pisati (oko toga je također bilo dosta polemike), ali ću se osvrnuti na neke natpise i izjave koje su prenijeli mediji tijekom žustre rasprave o „kontroverznom“ četvrtom modulu pod nazivom *Spolna/rodna ravnopravnost i spolno odgovorno ponašanje*. Tijekom posjeta Hrvatskoj, Judith Reisman se osvrnula na uvođenje Zdravstvenog odgoja u školstvo RH i pri tom izjavila da se na taj način hiperseksualiziraju djeca te da se seksualnim odgojem koji se predlaže promovira pornografski sadržaj. „Govori se o svim mogućim alternativama, o promjenama spola, o diranju... Sve je to vrlo konfuzno i vrlo uznemirujuće, i tretira Hrvate kao da su neuki, a Hrvatska ima najnižu stopu tih nepravilnosti u cijeloj Europi.“ (Večernji list, 2013b) Katolička Crkva je krajem 2012. godine izradila letke za roditelje⁶ putem kojih ih se pita „jesu li suglasni da im djeca uče o masturbaciji kao sastavnom dijelu ljudske spolnosti, pornografiji “u terapeutske svrhe”, odgovornom spolnom ponašanju s korištenjem kondoma te homoseksualnom činu kao “prirodnom i jednakovrijednom”.“ (Večernji list, 2012) Udruge GROZD i Reforma su prilikom analiziranja četvrtog modula došli do zaključka da „program i dalje promiče negativni, bezvrijednosni i tehnicistički pristup spolnosti te nameće ideologiju za koju se u svijetu pokazalo da donosi loše posljedice za zdravlje mladih.“ (Večernji list, 2013c) S druge strane, iz MZOS-a (Ministarstvo znanosti obrazovanja i športa) su javnosti poručili da Kurikulum zdravstvenoga odgoja nije u suprotnosti ni s najvišim ustavnim vrednotama RH niti s kršćanskim svjetonazorom učenika, njihovih roditelja i nastavnika već

---

⁶ O programu zdravstvenoga odgoja u školama. Dostupno na: http://www.hbk.hr/1_z_odgoj.pdf

da isti „potiče jednakost svih bez obzira na rasu, boju kože, spol, rod, jezik, vjeru, politička ili druga uvjerenja, nacionalno ili socijalno podrijetlo, imovinu, rođenje, naobrazbu, društveni položaj ili druge osobine. Kurikulumom se uređuje sve što će omogućiti djetetu da se pripremi za odgovoran život u slobodnoj zajednici u duhu razumijevanja, mira, snošljivosti, ravnopravnosti spolova i prijateljstva među narodima, etničkim, nacionalnim i vjerskim grupama.“ (Večernji list, 2013a) Ovo su samo neki od mnogobrojnih primjera koji pokazuju kako su se u društvu, zbog Zdravstvenog odgoja, stvorile dvije suprotstavljene strane, najkraće rečeno Crkva i Vlada RH. Udruga GROZD je tako, u jednom od svojih zahtjeva prema državi, istaknula kako bi trebalo „vesti dva nova, različita, znanstveno utemeljena programa kako bi roditelji mogli birati onaj koji je u skladu s njihovim sustavom vrijednosti.“ (GROZD, 2013) Zanimljivo je da udruga, koja je po svojim stavovima i izjavama u vidu tematike ljudske seksualnosti otvoreno homofobna i diskriminacijski orijentirana prema seksualnoj različitosti, traži *dva različita, znanstveno utemeljena programa*. Kada bi se to i ostvarilo, u kojem pogledu je Crkva znanstveno orijentirana zajednica? Sporni četvrti modul je pripreman prema priručniku *Standardi spolnoga odgoja u Europi* kojeg je izradila Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) za Europu. „Povelja o pravima djeteta Ujedinjenih naroda jasno potvrđuje pravo na informacije i obvezu države da djeci pruži obrazovne mjere.“ (Winkelmann, 2010: str. 23) To stoji u priručniku *Standardi spolnoga odgoja u Europi*, uz istaknuto stajalište europskih stručnjaka kako neformalni spolni odgoj nije prikladan za suvremeno društvo uz objašnjenje kako su „roditelji, drugi članovi obitelji i ostali neformalni izvori važni za učenje o ljudskim odnosima i spolnosti, posebno za mlađe dobne skupine. Pa ipak je u suvremenom društvu to često nedovoljno jer neformalni izvori ne posjeduju potrebno znanje, posebno kada zatrebaju složene i stručne informacije.“ (Winkelmann, 2010: str. 23) Spomenute složene i stručne informacije se ponajviše odnose na obrazovanje vezano uz kontracepciju, spolno prenosive bolesti te seksualnu različitost. Iz javnih izjava i pismenih priopćenja pojedinaca i udruga koje su priklonjene Crkvenom stajalištu, kada se govori o Zdravstvenom odgoju, jasno je vidljivo da na tematiku seksualnosti ne gledaju sa znanstvenog stajališta, već osobnih stavova i vjerovanja. Nije li stoga zahtjev za dva različita, znanstveno utemeljena programa od strane Udruge GROZD pomalo ironičan?

22. svibnja 2013. Ustavni sud Republike Hrvatske donio je odluku o ukidanju kurikuluma zdravstvenog odgoja uz obrazloženje da država nije na uravnotežen način uskladila sadržaje zdravstvenog odgoja s ustavnim pravom i slobodom roditelja u odgoju djece i da se proces uređivanja i implementacije nije događao na način koji je u skladu s demokratskim načelima

koje je država dužna poštovati i provoditi. Prema Konvenciji o pravima djeteta djeca imaju pravo na točnu i znanstveno utemeljenu informaciju pa je tako koordinatrica udruge Kontra zaključila da je takva odluka protivna međunarodnim dokumentima za zaštitu ljudskih prava i prava djeteta kao i praksi Europskog suda za ljudska prava (DNEVNIK.hr, 2013). Ovim putem RH i dalje ostaje bez sveobuhvatnog, znanstveno utemeljenog, institucionalnog obrazovanja mladih o ljudskoj seksualnosti i spolnom i reproduktivnom zdravlju.

6. RAZLIČITE METODE I MODELI SEKSUALNOG OBRAZOVANJA U SVIJETU

Republika Hrvatska nije jedina zemlja koja se susreće s problemom neznanja i netolerancije kada je u pitanju LGBT tematika i seksualno obrazovanje. Ta problematika je vidljiva i u globalnom kontekstu. U *zapadnoj Europi* i *sjevernoj Americi* se LGBT pojedinci i skupine na različite načine bore za svoja prava kao i informiranje društva o seksualnoj različitosti. Također, unutar LGBT skupine postoje razlike pa se tako susreću gej i lezbiljski pokreti pri čemu unutar gej pokreta pojedinci stavljaju naglasak na seksualno oslobođenje i prihvaćanje homoseksualnog identiteta (borba protiv homofobije), dok se lezbiljski pokret fokusira na rodna prava pojedinaca i aktivno suočavanje sa heteroseksualnim normama u društvu. S tom problematikom na umu, LGBT volonteri organiziraju panel diskusije po školama kako bi učenicima približili pojam seksualne različitosti i pomogli razviti pozitivne stavove i vrijednosti prema LGBT pojedincima. Postoje tri modela panel diskusije odnosno organizirane javne rasprave uz sudjelovanje publike, a to su: predstavljanje LGBT skupina i pozivanje LGBT mladeži da im se priključe, postavljanje otvorenih pitanja LGBT volonterima (sva pitanja su dopuštena) te pričanje osobnih priča i doživljaja (s najvećim fokusom na otkrivanje vlastite seksualne orijentacije) sa ciljem razvijanja empatije mladih (Dankmeijer, 2007). Iako su se panel diskusije pokazale vrlo učinkovitima, škole su rijetko voljne ulagati energiju u nešto što vide kao manjinski problem malog značaja. U *srednjoj i istočnoj Europi* je situacija potpuno drugačija. Povratak religijskim vrijednostima i konzervativnom nacionalizmu nakon pada komunizma je rezultirao okolinom koja nije sigurna za LGBT osobe. Iako veliki broj zemalja prihvaća i obećava poštivanje Europskih standarda jednakog tretiranja kako bi postali članica Europske unije, u praksi se prava LGBT populacije ni približno dovoljno ne poštuju. Heteronormativnost je izuzetno bitna i u zemljama *Latinske Amerike*. Muževnost i ženstvenost su od krucijalne važnosti kako bi osoba bila prihvaćena u društvu. Većina zemalja Latinske Amerike ima diktatorsku prošlost i upravo se diktaturom držala kontrola nad stanovnicima u smislu konzervativnih rodni i obiteljskih

obrazaca ponašanja kojih su se ljudi morali držati. Radi toga je izuzetno teško organizirati aktivnosti, radionice i seminare kojima bi se promicala svijest o seksualnoj različitosti (Dankmeijer, 2007). Što se tiče *azijskih zemalja*, obrazovanje o ljudskim pravima i pravima seksualnih manjina je gotovo nepoznanica u većem dijelu Azije. Vlasti većine azijskih zemalja tvrde da su tematika ljudskih prava i otvorene diskusije o ljudskoj seksualnosti strane u njihovoj kulturi te poseban napor ulažu kako bi tu tematiku izbacili iz školskih kurikuluma. Primjer zemlje sa najstrožom vlasti je Indija (zbog podjele indijskog pučanstva na kaste) u kojoj se hijerarhijske vrijednosti i položaji moraju najstrože poštivati, dok je Japan zemlja koja je u pogledu seksualnosti i rodnog izražavanja najliberalnija od ostatka azijskih zemalja (Dankmeijer, 2007). U *Australiji* je tematika ljudske seksualnosti u školskom kurikulumu bila zastupljena tek u manjoj mjeri sve do osnivanja posebnog programa od strane LGBT skupine pod nazivom „Pride and Prejudice“ koji se provodio u srednjim školama u trajanju od šest tjedana. Istraživanje je pokazalo kako taj program izuzetno pozitivno utječe na ukidanje stereotipa i predrasuda prema LGBT populaciji pa se tako „Pride and Prejudice“ program, s vremenom, počeo provoditi u sve više škola diljem zemlje (Dankmeijer, 2007). S druge strane, *afričke i arapske zemlje* stoje kao potpuna suprotnost Australiji i njenom pogledu na LGBT. Seksualna različitost se ne priznaje u ovim zemljama, negira se i osuđuje. Upravo zato postoji i premali broj pokušaja osvještavanja ljudi o ovoj tematici i razvijanja tolerancije povezane uz postojanje različitih seksualnih orijentacija.

Temeljem dosad navedenog može se zaključiti kako različite kulturno specifične situacije u kojima se nalaze pojedine regije vode do različitog interpretiranja i poimanja ljudske seksualnosti. Povezano s time, različite zemlje se na različite načine pokušavaju boriti protiv diskriminacije temeljene na seksualnoj različitosti. Globalno gledajući, prihvaćanje seksualne različitosti kao prirodne pojave ni u jednoj zemlji ne protječe „glatko“. Zahvaljujući sve većem angažmanu LGBT zajednica diljem svijeta za promicanje svijesti o spolnom i rodnom identitetu, s godinama se razvija sve više programa kojima se djeca i mladi obrazuju o ljudskoj seksualnosti. U nastavku ću, kao primjer, detaljnije prikazati neke od njih.

6.1. UJEDINJENO KRALJEVSTVO

Kao dio Nacionalnog zdravstvenog školskog standarda (National Healthy School Standard) izrađen je priručnik pod nazivom *Stand up for us* koji nudi brojne praktične smjernice i pristupe za borbu protiv homofobije u školama. Za uspješno suočavanje s

homofobijom, u priručniku stoji da škole trebaju mijenjati i unaprijediti svoj rad na svim razinama, a one uključuju:

- upravljanje, vođenje i rukovođenje promjenama;
- razvijanje školske politike;
- pomno planiranje i kreiranje nastavnog plana i programa;
- poučavanje i učenje;
- školsku kulturu i poticajno školsko okruženje;
- davanje prava glasa učenicima;
- pružanje podrške učenicima;
- stručno usavršavanje školskog kolektiva;
- partnerstvo i suradnja sa roditeljima, skrbnicima i lokalnom zajednicom;
- bilježenje i slavljenje postignuća. (Jennett, 2004)

Te smjernice su dostupne svim školama i služe kao podloga za promicanje tolerantnog ponašanja i podizanje svijesti o važnosti seksualnog obrazovanja prilikom kreiranja školskih kurikuluma i stvaranja pozitivnog školskog ozračja (Epstein et al., 2007). Prilikom kreiranja kurikuluma i nastavnog plana i programa, škole se nisu dužne držati propisanih smjernica i zbog toga i dalje postoji velika razlika na razini cijelog Ujedinjenog Kraljevstva što se tiče osviještenosti problematike seksualne različitosti te borbe protiv homofobije unutar školskog sustava.

6.2. ENGLESKA

Englesko školstvo se zalaže za rani početak učenja o ljudskoj seksualnosti primjeren emocionalnom i psihičkom razvoju učenika (usklađen s kronološkom dobi) i to početkom osnovnoškolskog obrazovanja. Kao primarni razlog ranog seksualnog obrazovanja ističu statističke podatke o broju prijavljenih slučajeva psihičkog i verbalnog nasilja nad LGBT učenicima koje su prikupili zahvaljujući telefonskoj liniji za pomoć i savjetovanje djece i mladih. *Childline*, besplatna telefonska linija za pružanje pomoći djeci koju vodi *National Society for Prevention of Cruelty to Children*, izvještava kako se 60% mladih koji zovu kako bi razgovarali o seksualnoj orijentaciji, homofobiji i nasilju potaknutom homofobijom nalazi

u dobi od dvanaest do petnaest godina, dok 6% čine djeca mlađa od jedanaest godina (DePalma i Jennett, 2007). Englesko školstvo tretira homofobiju kao kulturni fenomen, a škole kao kulturne institucije koje imaju sredstva i moć utjecati na prevenciju diskriminatornih oblika ponašanja i odnošenja među učenicima. Seksualno obrazovanje se u školama ne provodi kao zasebni predmet već kao kroskurikularne teme koje su integrirane u redovne predmete. 2004. godine je na državnoj razini donesen standard (National Healthy School Standard) kojim su uspostavljeni kriteriji i smjernice za što uspješnije nošenje škola s problematikom homofobije. Neki od tih kriterija su:

- problem homofobije mora biti obuhvaćen unutar školskog kurikulumu;
- škola aktivno surađuje s lokalnom LGBT službom za podršku i sličnim organizacijama;
- škole su obvezatne suprotstaviti se homofobiji i homofobnom nasilju te kreirati okruženje koje je sigurno za učenike;
- pružanje podrške LGBT (školskom) osoblju da mogu biti otvoreni što se tiče njihove seksualnosti;
- škole su dužne osigurati roditeljima i skrbnicima potpunu mogućnost povjeravanja kada je u pitanju savjetovanje vezano uz njihove osobne obiteljske situacije, uključujući seksualnost te brigu o djetetu, bez straha od širenja tih informacija;
- itd. (DePalma i Jennett, 2007).

6.3. ŠPANJOLSKA

Španjolska je jedna od malog broja zemalja koje ozakonjuju istospolne brakove te većina stanovništva tretira seksualne manjine kao jednakovrijedne heteroseksualnoj većini. Kroz medije, knjige i na ulicama Španjolske seksualna različitost nije tabu tema, kao što je to slučaj u njihovim školama. Iz tog razloga oformljen je COGAM (Colectivo de Lesbianas, Gays, Transexuales y Bisexuales de Madrid) u smislu španjolske LGBT organizacije koja se bori za promicanje svijesti o LGBT pravima te njenu implementaciju unutar školskog sustava. Kao glavni razlog uključivanja tematike seksualne različitosti u škole se pozivaju na rezultate kvalitativnog istraživanja pod nazivom „Homofobija unutar obrazovnog sustava“ (Homofobia en el Sistema Educativo) iz 2004. godine koje se odnosilo na ispitivanje stavova povezanih uz homoseksualnost u školama i zabilježeno nasilje nad LGBT učenicima. Istoimena studija je

pokazala kako su homofobni stavovi zastupljeni među velikim brojem učenika te da je školsko ozračje nepovoljno za LGBT učenike/ce s obzirom na stupanj ignoriranja homoseksualnog i transseksualnog života među njima (Generelo, 2007). Nastavnici u Španjolskoj nisu stručno osposobljeni za predavanje o seksualnosti unutar različitih predmeta jer školstvo i dalje daje veću prednost njihovom predmetnom znanju nego pedagoškim vještinama. Iz tog razloga je COGAM izradio program kojim volonteri unutar određenih škola provode seksualno obrazovanje (bitno za napomenuti je da program nije prihvaćen unutar svih škola u Španjolskoj). Unatoč brojnim kritikama na koje nailazi, COGAM program ističe važnost poučavanja o seksualnoj različitosti iz mnogo razloga, a neki od njih su:

- Iako nastavnici rade s učenicima koji se među sobom izuzetno razlikuju i trebaju im osvrnuti pažnju na socijalnu stvarnost koja ih okružuje, mnogi od njih nisu zainteresirani za učenje i poučavanje o pluralizmu. Straight (heteroseksualni) učenici, prilikom upoznavanja LGBT pojedinaca koji su otkrili vlastitu seksualnu orijentaciju okolini, pokazuju puno više empatije od onih koji nisu imali takav otvoren i iskren susret s pripadnicima LGBT populacije. Kako bi se povećala empatija među učenicima, program je osmišljen na takav način da LGBT volonteri koji drže seminare, predavanja i radionice za učenike budu što bliži njihovoj kronološkoj dobi;
- Upoznavanje LGBT volontera, koji se ne uklapaju u općepoznate stereotipe koji se prikazuju u medijima, u velikoj mjeri pozitivno utječe na promjenu stavova učenika i njihovog pogleda na različitost seksualnih orijentacija;
- Postojanje i djelovanje LGBT udruženja unutar obrazovnog sustava smanjuje strah i strepnju nastavnika o diskusiji o homoseksualnosti unutar njihovih predmeta. (Generelo, 2007)

Evaluacija pokazuje izuzetno pozitivne rezultate COGAM programa među učenicima koji ih opisuju kao interesantnim, informativnim i zabavnim. Unatoč brojnim naporima kako bi to postala uobičajena praksa u svim školama, mnoge od njih odbijaju prilagoditi sustav ovakvom načinu obrazovanja mladih.

6.4. JUŽNA AFRIKA

1996. godine južnoafričkim ustavom je prvi u svijetu zabranjena diskriminacija na temelju seksualne orijentacije. Iako većina stanovništva ima izuzetno liberalne stavove prema seksualnim manjinama, istraživanja provedena u centrima protiv nasilja, centrima za

promicanje ljudskih prava i LGBT organizacijama izvještavaju da LGBT pojedinci i dalje bivaju verbalno i fizički napadani zbog otkrivanja svoje seksualne orijentacije u javnosti (Betteridge i van Dijk, 2007). Kako bi se među stanovništvom razvilo nediskriminatorno ponašanje i stavovi u pogledu seksualne različitosti, projekt pod nazivom *The Triangle Project* nudi osam koraka namijenjenih nastavnicima kako bi osvijestili u kojoj mjeri i na koji način diskriminacija utječe na ljude. S time na umu, nastavnici unutar predavanja implementiraju tematiku vezanu uz očuvanje dostojanstva LGBT osoba, pravo da žive bez straha, značajno doprinose društvu te njihovom pravu na jednaka, a ne posebna prava u smislu temeljnih ljudskih prava. Osam koraka/pitanja koji pomažu nastavnicima u kreiranju nastavnih cjelina su:

- 1) *Zašto je potrebno govoriti o seksualnoj različitosti?* Na koji način vidim sebe kao nastavnika seksualnog obrazovanja? Kako mogu što bolje koristiti terminologiju vezanu uz različitost?
- 2) *Ispitivanje i upoznavanje samoga sebe.* Tko sam ja? Kako mogu razviti više senzibiliteta prema različitosti?
- 3) *Uključivanje učenika u diskusiju o seksualnoj različitosti.* Koje metode koristiti kako bi doprio/la do učenika? Kako koristiti igre uloga tijekom učenja i poučavanja o različitosti?
- 4) *Seksualna različitost- pitanja i odgovori.* Što trebam znati o seksualnoj različitosti? Kako seksualno obrazovanje može pomoći učenicima?
- 5) *Seksualni identitet i razvoj- djetinjstvo.* Jesam li, kada sam bio/la dijete, razumio/la razliku između spolnog i rodnog identiteta? Na koji način se formirao moj rodni identitet?
- 6) *Seksualni identitet i razvoj- adolescencija.* Na koji način se formirao moj osobni seksualni identitet? Koji je najbolji način za predstavljanje ove tematike?
- 7) *Seksualni identitet i razvoj- odrasla dob.* Kako se suočiti s preprekama prilikom formiranja identiteta? Je li otkrivanje seksualne orijentacije isto kao i druga priznanja/otkrivanja?

- 8) *Reagiranje na seksualnu različitost u školama.* Mogu li se reakcije na tematiku seksualne različitosti unaprijed planirati? Kako izgraditi sigurnu školu i pozitivno školsko ozračje? (Betteridge i van Dijk, 2007)

Osim nastavnika u državnim školama, ciljna grupa kojoj ove smjernice mogu pomoći u radu su i svi drugi koji se bave odgojem i brigom za djecu i mlade te promicanjem zdravlja kao i LGBT volonteri.

6.5. SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE (SAD)

Iako SAD spada u razvijene zemlje, stopa maloljetničkih trudnoća i spolno prenosivih bolesti zabilježenih unutar države je među najvišima u svijetu. Istraživanja pokazuju da je utjecaj *Apstinencijskog programa* (Abstinence-Only Program) u pozitivnoj korelaciji sa porastom broja maloljetničkih trudnoća i spolno prenosivih bolesti (Carter, 2011). Iako takav program sadrži neistinite informacije o efikasnosti kontracepcijskih sredstava i riziku koji pobačaj nosi sa sobom, religijska vjerovanja predstavljena kao znanstvene činjenice, stereotipe o muškarcima i ženama također predstavljene kao znanstvene činjenice te brojne medicinske i znanstvene zablude, on se koristi u mnogim saveznom državama (McKeon, 2006). S obzirom na porast svijesti o negativnim posljedicama koje Apstinencijski program nosi sa sobom, potreba za drugačijim, djelotvornijim seksualnim obrazovanjem rezultirala je kreiranjem *Sveobuhvatnog seksualnog obrazovanja* (Comprehensive Sex Education). Takav program, za razliku od prethodno navedenog, ima čvrstu, provjerenu znanstvenu podlogu i temelji se na obrazovanju djece i mladih o svim aspektima ljudske seksualnosti i mogućim rizicima koji su povezani sa seksualnim aktivnostima. Uz to, mlade obrazuje o razvijanju seksualnog identiteta i seksualnoj različitosti što je izuzetno bitno za stvaranje realne slike, kako o vlastitoj, tako i tuđoj seksualnosti. S obzirom da su istraživanja pokazala kako roditelji najviše povjerenja imaju u školske medicinske sestre, u smislu predavača seksualnog obrazovanja, veliki naponi se ulažu u njihovo stručno usavršavanje i osposobljavanje za kvalitetan rad u ovom području (Carter, 2011). Evaluacija Sveobuhvatnog seksualnog obrazovanja pokazuje kako je učinak programa u pozitivnoj korelaciji s padom broja maloljetničkih trudnoća i spolno prenosivih bolesti te da pozitivno utječe na rodnu osjetljivost mladih. Iako ga ne provode sve savezne države, pozitivan pomak u području učenja o ljudskoj seksualnosti je itekako uočljiv (Carter, 2011).

.....

Iako je potreba za seksualnim obrazovanjem mladih itekako vidljiva u brojnim istraživanjima i znanstvenoj literaturi, malo je zemalja koje se u potpunosti uspješno nose s

ovom problematikom. Autori Fletcher i Russell (2001) stoga navode šest specifičnih izazova s kojima se škole susreću u svom radu u području seksualne različitosti. Ti izazovi uključuju:

- 1) *Manjak izloženosti učenika točnim i provjerenim informacijama o seksualnim orijentacijama.* Učenici najčešće o tematici seksualne različitosti doznaju od vršnjaka čije se informacije ponajviše temelje na viđenom i pročitanom iz medija. Tako stečene informacije su nerijetko obojene predrasudama i stereotipima o LGBT populaciji te uvredljivom rječniku koji se koristi tijekom diskusija o ovoj tematici. Učenicima je potrebno omogućiti upoznavanje sa sveobuhvatnom slikom seksualnosti i seksualne različitosti, počevši od učenja relevantne terminologije i definicija, preko učenja o formiranju seksualnog identiteta sve do različitih manifestacija ljudske seksualnosti;
- 2) *Biranje predmetne teme.* Jednim školskim satom nije moguće obuhvatiti sve bitne informacije o ljudskoj seksualnosti, stoga je LGBT tematiku potrebno na pravilan način razdijeliti na manje, povezane cjeline kako bi se učenicima omogućio sveobuhvatan pogled na nju;
- 3) *Netolerantni stavovi među učenicima.* Tijekom predavanja o seksualnoj različitosti, učenicima je potrebno unaprijed postaviti određene smjernice povezane uz promišljanje i izražavanje o određenoj temi. Te smjernice uključuju uočavanje sličnosti u definicijama rasizma, seksizma i homofobije, razmišljanje o seksualnim orijentacijama kao određenom kontinuumu te isticanju kako seksualna orijentacija nije stvar izbora niti je podložna promjenama;
- 4) *Izbjegavanje generalizacija.* Kao što je slučaj sa heteroseksualnom većinom i LGBT pojedinci se među sobom razlikuju u pogledu roda, etniciteta, socijalnog statusa, eventualnih emocionalnih poteškoća, rase, vjeroispovijesti itd;
- 5) *Učiniti tematiku seksualne orijentacije bitnom za svakodnevni život učenika.* Učenje i razgovor o seksualnoj različitosti ne smije ostati samo na riječima, seksualno obrazovanje ima za cilj razvijanje tolerancije, razumijevanja i pozitivnog odnosa prema različitosti u svakodnevnom životu pojedinaca;
- 6) *Opuštenost i osjećaj ugone tijekom izlaganja nastavnika o seksualnoj različitosti.* Kako se nastavnik osjeća tijekom izlaganja uvelike ovisi o temi koju izlaže, a manjak opuštenosti je najčešće rezultat nastavnikove nesigurnosti kako temu

približiti učenicima, brige o reakcijama učenika na odabranu temu te vlastite nesigurnosti vezane uz kvalitetno i sveobuhvatno poznavanje teme koju izlaže. (Fletcher i Russell, 2001)

Iako se u radu ponajviše osvrćem na odgojno-obrazovni sustav i suočavanje sa homofobijom unutar istog, seksualno obrazovanje se može provoditi na različite načine. U školama je tematika ljudske seksualnosti više manje implementirana unutar različitih predmeta, a pored toga neke škole usvajaju i u svom radu se koriste različitim programima kojima je cilj podizanje svijesti o spolnom i rodnom identitetu, seksualnim orijentacijama, odgovornom spolnom ponašanju itd. Seksualno obrazovanje se može provoditi i putem masovnih medija. Uz pomoć medija je najlakše dotaknuti veliki raspon ljudi, a obrazovnim sadržajima prožetim provjerenim informacijama na temu spolnog i reproduktivnog zdravlja te seksualne različitosti, informacije vezane uz ljudsku seksualnost postaju lako dostupne svima. Ono što je najbitnije, obrazovanje putem medija je jedno od rijetkih kojima je moguće dotaknuti inače teško dosežnu populaciju- djecu i mlade koji ne pohađaju školu te osobe s niskom razinom pismenosti (Stone i Ingham, 2006). Osim škola i medija, lokalna zajednica također može pomoći pri podizanju svijesti o ljudskoj seksualnosti pozivanjem stručnjaka iz raznih područja znanosti da održe seminare i radionice u slobodnim prostorijama grada. Tako organizirani programi i aktivnosti ne moraju nužno biti vođeni licenciranim stručnjakom već se mogu organizirati u obliku međuvršnjačkog obrazovanja. Neformalno bazirani programi rezultiraju senzibiliziranjem građana na temu seksualne različitosti, a mogu se organizirati za više dobnih skupina (djecu, mlade i odrasle) što je, primjerice, rijetkost u školama. Bez obzira na koji način se provodi seksualno obrazovanje, izuzetno je bitno njegovo nepristrano vođenje. Osim podizanja svijesti o važnosti ispravnog razumijevanja rodne tematike i seksualne različitosti, promicanja nerizičnog seksualnog ponašanja, učenja o spolno prenosivim bolestima i neželjenim trudnoćama, svrha seksualnog obrazovanja je i eliminiranje biološkog determinizma te duplih standarda, redefiniranje seksualnosti kao i redefiniranje samog seksualnog obrazovanja s ciljem njegovog što boljeg razumijevanja (Whatley, 1987). Obrazovanje djece i mladih je ključan moment njihovih života u smislu razvijanja interkulturnih vrednota i shvaćanja različitosti kao bogatstva, a ne razloga da se pojedincima i skupinama pojedinaca oduzimaju njihova osnovna ljudska prava.

7. KURIKULUM ZDRAVSTVENOG ODGOJA I PRIRUČNICI ZA NASTAVNIKE I STRUČNE SURADNIKE U OSNOVNIM I SREDNJIM ŠKOLAMA- KRITIČKI OSVRT

Program Zdravstvenog odgoja temelji se na holističkom poimanju zdravlja koje obuhvaća očuvanje zdravlja i kvalitete života, humane odnose među spolovima i ljudsku spolnost, prevenciju ovisnosti, kulturu društvene komunikacije i prevenciju nasilničkog ponašanja. Njegova temeljna svrha je uspješan razvoj djece i mladih da bi stasali u zdrave, zadovoljne, samosvjesne i odgovorne osobe. Program Zdravstvenog odgoja je u kurikulumu podijeljen na četiri modula, a to su „Živjeti zdravo“, „Prevencija ovisnosti“, „Prevencija nasilničkog ponašanja“ te „Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje“. Iako se moduli sadržajno razlikuju, oni nisu i ne trebaju biti strogo odijeljeni pa se mogu prepoznati srodni ciljevi koji se u njima isprepliću i prožimaju (Kurikulum zdravstvenog odgoja, 2012).

Modulom „Živjeti zdravo“ učenicima se ukazuje na važnost pravilne prehrane, osobne higijene, tjelesne aktivnosti i mentalnog zdravlja. Zdravlje je više od samo tjelesnog, ono ima mentalne i socijalne dimenzije koje je nemoguće odvojiti te je učenicima potrebno predstaviti dimenziju ljudskog zdravlja na kvalitetan, sveobuhvatan način. Moduli „Prevencija ovisnosti“ i „Prevencija nasilničkog ponašanja“ osobitu pozornost posvećuju novijim pojavama kao što su nasilje korištenjem informacijsko-komunikacijskih tehnologija, kockanje i kladenje adolescenata. Uz to se govori o problemima koji su sve više prisutni s tragičnim posljedicama u prometu, a odnose se na prebrzu vožnju, vožnju i rizično ponašanje pod utjecajem alkohola, droga i drugih opojnih sredstva. Modul koji ću posebno istaknuti jer je najrelevantniji za problematiku seksualne različitosti i seksualnog obrazovanja je „Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje“. Cilj ovog modula je omogućiti učenicima usvajanje vještina potrebnih za donošenje odgovornih odluka važnih za očuvanje njihova fizičkog i mentalnog zdravlja te im pomoći da kroz razumijevanje različitosti i kritičko promišljanje izgrade pozitivan odnos prema sebi i drugima. Ovisno o dobi učenici će učiti o: odgovornosti i poštovanju prema vlastitom tijelu, muškim i ženskim društvenim ulogama i rodnoj ravnopravnosti, ulozi i pritisku medija u pubertetu, emocijama u vršnjačkim odnosima, prihvaćanju različitosti u seksualnosti, rizicima (pre)ranih seksualnih odnosa, emocijama i komunikacijama u vezi, ljubavi, braku, obitelji i roditeljstvu, stigmatizaciji i diskriminaciji seksualnih manjina te drugim, sličnim, temama koje pozitivno djeluju na poimanje ljudske seksualnosti i seksualne različitosti (Kurikulum zdravstvenog odgoja, 2012). Poučavanje o tematici spolno/rodne ravnopravnosti i odgovornog spolnog ponašanja je osmišljeno na način

da se provede u svega 30 školskih sati unutar cjelokupnog osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja. Prvi i drugi razred osnovne škole te četvrti razred srednje škole nemaju niti jedan planirani sat na temu ovog modula. Stoga je upitno u kojoj mjeri je moguće ostvariti sami cilj četvrtog modula s obzirom na tako mali broj sati njegova provođenja.

Na temelju članka 39. Zakona o sustavu državne uprave (NN 150/11) ministar znanosti, obrazovanja i sporta dr. sc. Željko Jovanović donio je 27. rujna 2012. odluku o uvođenju, praćenju i vrednovanju provedbe Kurikuluma zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjim školama. Kurikulum zdravstvenog odgoja počeo se provoditi eksperimentalno u osnovnim i srednjim školama 2012/2013. školske godine. Prema kalendaru školske godine 2012/2013., nastava je započela 3. rujna 2012., dakle odluka o uvođenju, praćenju i vrednovanju provedbe Kurikuluma zdravstvenog odgoja u osnovnim i srednjim školama je donesena nakon što je školska godina 2012/2013. već počela. Zanimljivo je da je Agencija za odgoj i obrazovanje na svojim stranicama tek 12. listopada 2012. (nakon što je eksperimentalna provedba već započela) izvijestila o početku stručnog usavršavanja vezanog uz Zdravstveni odgoj. Sadržaje i teme Kurikuluma zdravstvenog odgoja trebali bi predavati razrednici, stručni suradnici, predmetni nastavnici te liječnici školske medicine i medicinske sestre. To bi značilo da je eksperimentalna provedba Zdravstvenog odgoja već u samom startu krivo započeta jer osobe odgovorne za njenu provedbu nisu na vrijeme stručno osposobljene za poučavanje i provedbu aktivnosti koje su propisane kurikulumom. Uz to, priručnici za nastavnike i stručne suradnike za provođenje Zdravstvenog odgoja su na stranicama Agencije za odgoj i obrazovanje dostupni tek od 28. kolovoza 2013., dakle tek nakon prve godine eksperimentalne provedbe. Iako je 22. svibnja 2013. Ustavni sud Republike Hrvatske donio odluku o ukidanju Kurikuluma zdravstvenog odgoja priručnici su dostavljeni svim školama. Valjane podatke o eventualnom nastavku provođenja Zdravstvenog odgoja u sklopu sata razredne zajednice, nakon odluke o ukidanju Kurikuluma zdravstvenog odgoja, nisam uspjela naći, ali ako zamislimo da se Zdravstveni odgoj u školama nastavio provoditi postavlja se pitanje u kojoj mjeri bi, pored stručnih usavršavanja, priručnici za nastavnike i stručne suradnike za provođenje zdravstvenog odgoja pomogli u ostvarivanju kvalitetne provedbe istog?

Analiziranjem predloženih aktivnosti modula „Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje“ u priručnicima za nastavnike i stručne suradnike u osnovnim i srednjim školama, uočila sam da su zadaci nastave, odnosno navedeni ishodi učenja, u nižim razrednima osnovnih škola navedeni isključivo kao kognitivni. Tek od šestog razreda pa na dalje se, pored kognitivnih, navode i afektivni i psihomotorni zadaci nastave. Četvrti modul

Zdravstvenog odgoja počinje se podučavati od trećeg razreda osnovne škole te započinje dvosatnim predavanjem i radionicom na temu „Odgovornost i poštovanje prema vlastitom tijelu“. Razgovarajući o neprihvatljivim tjelesnim dodirima, dodirima o kojima djeca najvjerojatnije ne bi govorila iz straha, neugode, sramežljivosti i sl., nastavnicima se napominje da učenicima trebaju naglasiti „Svaki neprihvatljivi dodir zbog kojega se djeca osjećaju tjeskobno, neugodno, uplašeno ili tužno nije dobra tajna i ne smije se čuvati, već se treba obratiti psihologu/psihologinji, pedagogu/pedagoginji, školskom ili obiteljskom liječniku, policajcu...“ (Mićanović, 2013a: str. 136) Koliko je realno očekivati od učenika u dobi od osam ili devet godina da se prvo obrate psihologu/inji, pedagogu/inji, školskom ili obiteljskom liječniku te policajcu? Učenicima je potrebno napomenuti kako bi se trebali obratiti i roditeljima, njima najbližijim osobama u životu i osobama od povjerenja o svim eventualnim neugodnostima koje proživljavaju ili su proživjeli. Nadalje, u petom razredu osnovne škole su u Kurikulumu zdravstvenog odgoja predložene teme „Uloga i pritisak medija u pubertetu“ te „Vlastito tijelo u promjenama“. U priručniku za nastavnike i stručne suradnike se nalaze samo aktivnosti vezane uz prvu temu jer „Vlastito tijelo u promjenama“ trebaju, kako je naznačeno kurikulumom, predavati timovi školske medicine. Ovo naglašavam samo iz razloga jer se tim školske medicine uključuje jedino u razgovor o tematici tjelesnih promjena u odrastanju (kada govorimo o četvrtom modulu kroz cjelokupno osnovno i srednjoškolsko obrazovanje), a zanemaruje u primjerice prvom razredu srednje škole u kojem bi susret s medicinskim timom itekako dobro došao. Radi se o tome da se unutar teme „Razvijanje vještina potrebnih za odgovorno seksualno ponašanje“ u trajanju od dva školska sata, nastavnicima predlaže da na kraju obrađene teme učenicima daju listiće s točnim i provjerenim informacijama o različitim spolno prenosivim bolestima (Mićanović, 2013c). Njih se, unutar predloženih aktivnosti, samo spominje, ali ne i opisuje. To bi značilo da se učenici mogu i ne moraju informirati detaljnije o točnim rizicima koji se vežu uz aktivno seksualno ponašanje i spolno prenosive bolesti, umjesto da se sa timom školske medicine organizira predavanje ili radionica upravo na ovu tematiku. Nadalje, unutar teme „Emocije u vršnjačkim odnosima“ u šestom razredu osnovne škole, razgovarajući o ljubavi, nastavnicima se daje uputa da unutar predložene aktivnosti naglase učenicima „...da se ne opterećuju pravopisom i gramatikom jer ovo sada pišu samo za sebe.“ (Mićanović, 2013b: str. 114) Osobno smatram da u školi- odgojno-obrazovnoj instituciji- nema potrebe naglašavati takve stvari jer učenici trebaju razvijati vještinu prikladnog izražavanja te pravopisnog i gramatički korektnog načina pisanja tijekom cijelog obrazovnog procesa i unutar svih predmeta podjednako. Što se tiče sedmog i osmog razreda osnovne škole, u kurikulumu su za

sedmi razred predložene sljedeće teme „Komunikacija o spolnosti“, „Vršnjački pritisak, samopoštovanje i rizična ponašanja“ te „Prihvatanje različitosti u seksualnosti“, a za osmi razred „Važnost samopoštovanja, asertivnosti i osobnog integriteta za odgovorno odlučivanje“, „Odgovorno spolno ponašanje“ te „Rizici (pre)ranih seksualnih odnosa“. U priručniku za nastavnike i stručne suradnike u osnovnoj školi tema „Važnost samopoštovanja, asertivnosti i osobnog integriteta za odgovorno odlučivanje“ u kurikulumu predložena kao aktivnost za osmi razred se prebacuje u sedmi razred, a „Vršnjački pritisak, samopoštovanje i rizična ponašanja“ u kurikulumu predložen kao aktivnost za sedmi razred se u priručniku nalazi unutar aktivnosti za osmi razred. Tema „Prihvatanje različitosti u seksualnosti“ predložena Kurikulumom zdravstvenog odgoja se uopće ne nalazi u priručniku za nastavnike i stručne suradnike čime se, na neki način, i nastavnicima i učenicima uskrađuje prilika za učenje i stjecanje vještina i vrijednosti vezanih uz LGBT tematiku.

Seksualna različitost se prvi puta detaljnije spominje u priručniku za nastavnike i stručne suradnike unutar trećeg razreda srednje škole pod temom „Stigmatizacija i diskriminacija seksualnih manjina“. Iako se unutar nekoliko aktivnosti prije trećeg razreda srednje škole spominje homoseksualnost, biseksualnost i transseksualnost, nije joj pridodana dovoljna pažnja kako bi učenici na vrijeme i pravovaljan način učili o seksualnoj različitosti i diskriminaciji temeljenoj na istoj. S obzirom da provođenje četvrtog modula nije planirano unutar četvrtih razreda srednje škole, LGBT tematici je unutar cjelokupnog četvrtog modula pridodana premala pozornost da bi se na pravilan način utjecalo na osvještavanje učenika o seksualnoj različitosti, stigmatizaciji iste te diskriminaciji temeljenoj na seksualnoj različitosti kao i primjerenim rješenjima u svrhu osvještavanja i ukidanja diskriminacije. Iako je većina predloženih aktivnosti metodički dobro razrađena, premali broj sati unutar kojeg se predložene aktivnosti trebaju provoditi ne ostavlja dovoljno vremena za eventualna (itekako moguća) nerazumijevanja i negativne stavove pojedinih učenika/ca te ometajuća ponašanja pojedinaca i njihovo rješavanje. Brojne navedene aktivnosti je, na predložen način, moguće provesti jedino ako zamislimo da se provode u idealnom razrednom okruženju, što je daleko od stvarnosti i svakodnevice hrvatskog školstva.

8. KAKVO SEKSUALNO OBRAZOVANJE TREBAMO?

Sve škole imaju nevjerojatne sposobnosti za formiranje i obogaćivanje iskustava učenika te ostavljanje pozitivnog utjecaja na živote istih. Tri su glavna razloga zašto škole trebaju poduprijeti rodnu i seksualnu različitost u svom radu. Prvi razlog je taj što u svakoj školi postoje LGBT učenici, a da toga većina nije svjesna. Neotkrivanje vlastite seksualne orijentacije okolini ne znači da u školama ne postoje LGBT pojedinci već da ih je, iz određenih razloga, strah povjeriti se drugima. Drugi razlog se odnosi na postojanje homofobije u školama. Možda nije uvijek očigledno da se učenici međusobno diskriminiraju zbog razno raznih razloga. Pojedinci rijetko prijavljuju osobe koje ih maltretiraju i zbog toga ovaj problem često ostaje skriven. Posljedice koje takvo nasilničko ponašanje ostavlja na djecu i mlade vodi nas do trećeg razloga, a to je da homofobija ima veliki utjecaj kako na psihičko i fizičko stanje LGBT pojedinaca, tako i na širenje iskrivljene slike o LGBT populaciji. Sukladno time, česta pojava je etiketiranje LGBT učenika različitim stereotipima i predrasudama koje o njima „kruže“ (Smith et al., 2010). U svrhu zaštite učenika (ali i odgojno-obrazovnog osoblja) od diskriminacije na temelju rodne i seksualne različitosti škole trebaju mijenjati i unaprjeđivati svoj rad na razini cijelog sustava. Transformiranje škole u duhu interkulturalizma podrazumijeva spremnost na suradnju svih aktera koji su obuhvaćeni odgojno-obrazovnim procesom. To se odnosi na ravnatelje i školske odbore, nastavnike i pomoćno osoblje, obitelji učenika i ostale članove zajednice te na same učenike i učenice (Meyer, 2009).

U programe kojima se promiče spolna i rodna ravnopravnost te jednakost s obzirom na seksualnu orijentaciju je, osim znanstveno utemeljenih informacija, potrebno ugraditi i razvijanje vještine i usvajanje vrijednosti. Kada se govori o činjenicama i informacijama koje učenici trebaju usvojiti, osim njihove znanstvene utemeljenosti je bitno da budu prilagođene razvojnom stupnju učenika. U kontekstu seksualnog obrazovanja te informacije najčešće spadaju u područje biologije, reprodukcije, higijene i brige o zdravlju te stvaranju i održavanju bliskih partnerskih odnosa. Stjecanje sveobuhvatnog znanja se ne odnosi samo na učenje o konceptu spola i roda te seksualnim orijentacijama već obuhvaća učenje o psihičkim i fizičkim promjenama povezanim s odrastanjem, spolno prenosivim bolestima (uključujući HIV/AIDS), kontracepciji, abortusu te seksualnom uznemiravanju i nasilju (Stone i Ingham, 2006). Razvijanje vještina se odnosi na općenito naučen ili stečen dio ponašanja pojedinca. Kvalitetno vođenim razgovorom i diskusijom na temu raznolikosti partnerskih odnosa, ljubavi i predanosti, različitim kulturnim, vjerskim i društvenim pogledima na spolne odnose i

seksualnu različitost i sl. učenike se ohrabruje da propitkuju društvene stereotipe i uporabu moći, kao i brojne tabu teme čija se problematika često skriva od javnosti. Na taj način učenici uče kritički razmišljati, argumentirati svoje stavove i uvjerenja, komunicirati s drugima, samostalno donositi odluke koje se tiču njihove seksualnosti te uvažavati druge i drugačije od sebe kao jednakovrijedne (Stone i Ingham, 2006). Osim stjecanja znanja i vještina, vrijednosti imaju važnu ulogu u usmjeravanju ponašanja pojedinca. Vrijednosti se manifestiraju kao ideali kojima težimo, ciljevi prema kojima se krećemo, krajnje svrhe ljudskih nastojanja itd. Kao takve, usko su povezane sa prethodno stečenim znanjem i vještinama.

Prilikom organiziranja aktivnosti u svrhu seksualnog obrazovanja, važno je imati na umu prethodno napisano kako bi sam proces učenja bio što kvalitetniji i osvijestio kod učenika potrebu za cjeloživotnim obrazovanjem. Aktivnim sudjelovanjem u različitim aktivnostima poput rada u parovima i malim skupinama, panel diskusijama, pedagoškim radionicama, olujama ideja, razvoja stavova u raspravama, debatama i analizama slučajeva itd., kod učenika se nastoji osvijestiti i produbiti empatija koja je izuzetno bitna za konstruiranje novih informacija i pogleda na život, te dekonstruiranja starih. Ona se odnosi na sposobnost uživljavanja pojedinca u emocionalna stanja druge osobe i razumijevanje njenog položaja na osnovi percipirane ili zamišljene situacije u kojoj se ta osoba nalazi. Empatijom se kod učenika pobuđuje želja za pomaganjem drugima i razvija pro-socijalno ponašanje (Kahn, 2007). Kao takva, pozitivno utječe na suočavanje s diskriminacijom i pogrešnim percipiranjem seksualne različitosti. Razvijanje sigurne škole je temeljna pretpostavka za izgrađivanje osjećaja jednakosti, zadovoljstva, socijalne i rodne osjetljivosti te osuđivanja i borbe protiv različitih oblika diskriminacije među svim akterima odgojno-obrazovnog procesa. *Safe Schools Coalition Victoria* u priručniku namijenjenom što uspješnijem podupiranju seksualne različitosti u školama donosi nekoliko važnih smjernica za borbu protiv nasilja i diskriminacije, a to su:

- 1) *Jasni znakovi podržavanja rodne i seksualne različitosti unutar škola.* Oni uključuju razne plakate i brošure lako dostupne svim učenicima i učenicama koji sadrže relevantne informacije o LGBT tematici i borbi protiv diskriminacije;
- 2) *Profesionalni razvoj i usavršavanje cjelokupnog školskog osoblja.* Ravnatelji, stručni suradnici i nastavnici se moraju stručno usavršavati tijekom cijelog radnog

vijeka kako bi držali korak s najnovijim informacijama i razvojem znanosti u svrhu promicanja interkulturalnih vrednota u svome radu;

- 3) *Razvijanje anti-diskriminacijske politike i procedura kako bi se osvijestilo postojanje homofobije i transfobije u školama te se uspješno iskorijenile;*
- 4) *Dostupnost različitih resursa (učenicima i školskom osoblju) koji pružaju adekvatne informacije o rodnoj i seksualnoj različitosti. To se odnosi na dostupnost knjiga i letaka koji sadržavaju LGBT tematiku u školskim knjižnicama te online informacijama o seksualnoj različitosti dostupnim na školskim računalima;*
- 5) *Seksualno obrazovanje te školski i predmetni kurikulumi trebaju uključivati tematiku rodne i seksualne različitosti. (Smith et al., 2010)*

Borba protiv homofobije, transfobije i diskriminacije povezane sa seksualnom različitosti iziskuje puno uloženog truda i rada na svim razinama školstva. Sveobuhvatno seksualno obrazovanje je pritom izuzetno važno jer njime učenici dobivaju provjerene i točne informacije te usvajaju vještine i vrijednosti potrebne za razvijanje tolerancije, uvažavanja i osvještavanja jednakosti i ljudskih prava koji moraju biti omogućeni svima. Usporedbom uspješnih i neuspješnih programa identificirano je nekoliko važnih elemenata o kojima ovisi kvaliteta seksualnog obrazovanja (Haffner & Goldfarb, 1997.; Kirby, 1997.; 1999.; Peters, 1998; prema Štulhofer i Hodžić, 2003):

- djelotvorno seksualno obrazovanje obilježava usredotočenost na manji broj specifičnih bihevioralnih ciljeva (npr. konzistentna uporaba kondoma i odbijanje odnosa bez zaštite);
- seksualno obrazovanje koje počiva na promoviranju apstinencije i odgađanju seksualne aktivnosti nije djelotvorna;
- kada se pojavljuje kao dominantna poruka, zastrašivanje nije djelotvoran pristup;
- intervencije su uspješnije u populaciji adolescenata koji još nisu seksualno aktivni;
- djelotvorno seksualno obrazovanje temelji se na empirijski provjerenim modelima ponašanja;

- djelotvorno seksualno obrazovanje obilježava uporaba različitih nastavnih metoda, pri čemu osobito mjesto zauzimaju metode aktivnog učenja;
- ciljevi, nastavne metode i materijali moraju biti dobno specifični, to jest primjereni ciljnoj populaciji;
- premda je samo po sebi nedovoljno, primjereno informiranje o seksualnim rizicima i načinima zaštite neizostavan je dio uspješnih programa; primjereno informiranje podrazumijeva pružanje osnovnih, znanstveno provjerenih i razumljivih činjenica;
- djelotvorno seksualno obrazovanje uključuje sadržaje koji razmatraju društvene pritiske vezane uz seksualnost (utjecaj medija, supkulture i vršnjačkog konformizma);
- djelotvorni programi uključuju razvijanje vještina dogovaranja, ali i autonomnog odlučivanja (npr. "kako reći ne") metodama aktivnog učenja i simulacijama relevantnih situacija;
- sudjelovanje roditelja u izvođenju programa nema utjecaja na djelotvornost programa;
- djelotvorni programi potiču usvajanje stavova i vjerovanja koji osnažuju samopoštovanje i podupiru odgovorno ponašanje;
- djelotvorne programe provode probrani, motivirani nastavnici i/ili izlagači-vršnjaci, koji su prošli specifičan trening.

Škola je jedan od značajnih instrumenata odgoja za preuzimanje rodni uloga u društvu i obitelji. Kao predstavnik općih društvenih interesa, država provodi kontrolu nad socijalizacijskom funkcijom škole i dužna je osigurati prijenos društveno poželjnih znanja i vrijednosti putem nastavnih planova i programa te udžbenika. Njihov sadržaj značajno utječe na konstrukciju društveno poželjne slike ženskog i muškog spola u društvu, kao i slike spolne i rodne ravnopravnosti te seksualne različitosti. Osobe koje imaju najveći utjecaj na odgoj i obrazovanje djece i mladih su njihove obitelji i nastavnici. Između njih postoje značajne razlike o tome kako percipiraju tematiku ljudske seksualnosti. Okvir kroz koji nastavnici i obitelji gledaju i u kojem interpretiraju razne društvene i prirodne pojave itekako može utjecati na njihove postupke vezane uz rodnu ravnopravnost (Hodžić, Bijelić i Cesar, 2003). U nastavku stoga slijede praktične smjernice i savjeti za nastavnike i roditelje (ali i učenike) vezane uz odgoj i obrazovanje u duhu interkulturalizma.

9. TEORIJSKE I PRAKTIČNE SMJERNICE ZA NASTAVNIKE, RODITELJE/SKRBNIKE I UČENIKE

Zdrav i ispravno vođen razgovor o seksualnosti kao i seksualno obrazovanje imaju obećavajući utjecaj na seksualne stavove, vještine i ponašanja, kao i na smanjenje stope neželjenih trudnoća te mogu utjecati na sigurnije seksualno ponašanje. Dokazano povećavaju razinu znanja o reprodukciji, trudnoći, spolno prenosivim bolestima i metodama prevencije što je od iznimnog značaja za zdravo i sigurno odrastanje mladih. Sveobuhvatnim seksualnim obrazovanjem se mlade potiče na razvijanje interpersonalnih vještina kao što su komuniciranje, zauzimanje za sebe, pregovaranje i donošenje odluka povezanih sa izgradnjom zadovoljavajućih, sigurnih i odgovornih seksualnih veza (SEZAM, 2010a). Kao što sam već napomenula, u ovom aspektu je kvalitetan utjecaj nastavnika i obitelji od iznimne važnosti za mlade, kao i međuvršnjačko informiranje i razmjena iskustava. Stoga u nastavku slijede savjeti i različite smjernice za te tri ključne skupine.

9.1. NASTAVNICI

Utjecaj nastavnika na učenike se ne smije podcjenjivati. Otvoreni, pristupačni i dobro informirani nastavnici nerijetko postaju uzor učenicima s obzirom na kvalitetu njihovog rada i zadovoljstvo koje učenici osjećaju tijekom učenja (Zablocki, 2007). Kako bi ostavili tako pozitivan utjecaj na učenike, iznimno je važno da su nastavnici kvalificirani za rad na tematiku seksualne različitosti te da svoja znanja kontinuirano nadopunjuju stručnim usavršavanjem, točnije cjeloživotnim obrazovanjem (Timmermanns, 2007). Što nastavnici mogu učiniti kako bi se što bolje snašli kada je u pitanju seksualno obrazovanje mladih je izuzetno bitno za ovu tematiku. Za što kvalitetnije kreiranje i provedbu seksualnog obrazovanja nastavnicima se predlaže:

- *Aktivno sudjelujte u kreiranju školskog kurikulumu.* Dobro osmišljeni školski kurikulum je temelj borbe protiv diskriminacije. U njenu je nužno osuditi svako diskriminacijsko ponašanje vezano uz rod, etnicitet, dob, eventualne teškoće u razvoju, seksualnu orijentaciju i seksualni identitet. Prilagođavajući svoj rad takvom kurikulumu, nastavnike se ohrabruje da kroz predavanja slobodno govore o seksualnoj različitosti te poduzimaju akcije u borbi protiv diskriminacije;
- *Upitajte se: „U kakvoj se situaciji nalazi moja ciljana grupa?“* Kakva su prethodna iskustva učenika u razredu kada se govori o homoseksualnosti? Što već

znaju o istospolnim zajednicama? Kakva je kulturna i religijska pozadina učenika? Odgovori na ova pitanja će nastavnicima pomoći u odabiru prikladne teme za diskusiju, kao i odgovarajuće metodologije rada;

- *Upitajte se: „Kako se na najbolji mogući način nositi sa negativnim i ometajućim ponašanjem učenika/ca?“* Takva ponašanja pojedinaca je potrebno ukloniti, a ne zanemariti. Negativni stavovi o homoseksualnosti moraju biti ozbiljno shvaćeni te je važno otkriti njihov uzrok. Oni su uglavnom produkt straha koji proizlazi iz neznanja. Kako bi se slične situacije uspješno razriješile, učenicima je potrebno dati vremena i prostora da istraže i osvijeste svoje osjećaje te javno izraze svoju zabrinutost, stavove i prethodna iskustva;
- *Upitajte se: „Što moram imati na umu prilikom planiranja?“* Postavljanje realnih ciljeva u velikoj mjeri ovisi o učinkovitosti seksualnog obrazovanja. Ovisno o situaciji u razredu, prvotni ciljevi trebaju biti skromni. Razvijanje tolerancije kod učenika, a ne odmah inzistiranje na prihvaćanju, može poslužiti kao dobar start u aktivnostima vezanim uz seksualnu različitost jer se nitko nema pravo osjećati superiornije od drugih na temelju takvih niti ikakvih drugih razlika;
- *Proširite temeljna znanja i informacije vezane uz seksualnu različitost.* Aktivno sudjelovanje u kontekstu stručnog usavršavanja i samostalnog pretraživanja o spolnim/rodnim identitetima i seksualnim orijentacijama, kao i držanje koraka s najnovijim znanstveno utemeljenim informacijama pozitivno utječe na podizanje kvalitete rada u kontekstu seksualnog obrazovanja;
- *Kreirajte nove načine postizanja uspjeha- emocije kao ključ uspjeha.* Emocionalna dimenzija rada, posebno stavljanje naglaska na razvoj empatije pojedinaca i skupina, pomaže učenicima da se stave u kožu diskriminirane skupine i na taj način osvijeste utjecaj homofobije i transfobije na LGBT pojedince. Takvim spoznavanjem svijeta i problema oko sebe, učenici će mijenjati svoja dotadašnja mišljenja i vrijednosti te se više boriti protiv diskriminacije;
- *Multidimenzionalnost kao koncept.* Tijekom razgovora o seksualnosti, raznolikost i individualnost kao karakteristike svih ljudskih bića moraju biti u fokusu svih aktivnosti. Davanje primjera ljudi različite dobi, nacionalnosti, roda i

karakteristika nude učenicima različite uzore, a time i manju mogućnost utjecaja stereotipnih mišljenja za kreiranje vlastitih stavova vezanih uz LGBT populaciju;

- *Upitajte se: "Koje metode koristiti u radu?"* Oluja ideja, rad u parovima i malim skupinama, pedagoške radionice, panel diskusije, debate, analize slučajeva i dr. su se pokazale puno učinkovitijima u radu na temu seksualne različitosti od samog prenošenja relevantnih informacija učenicima. Različito organizirane aktivnosti utječu na veću zainteresiranost učenika samom tematikom, a time i boljim ishodima učenja. (Timmermanns, 2007)

Pozitivna razredna i školska klima u velikoj mjeri utječu na učenje i želju za sudjelovanjem u raznim aktivnostima. Za stvaranje atmosfere poštivanja i otvorenosti koja pomaže učenicima da se osjećaju ugodno razgovarajući o tematici seksualnosti, nastavnicima se savjetuje:

- *Budite otvoreni.* Budite uvijek tu za mlade kako biste ih saslušali. Pružite im priliku da započnu pričati i nemojte ih kritizirati radi pitanja koja postavljaju;
- *Pružite učenicima/ama vašu potpunu pažnju.* Slušanje je važna vještina u kvalitetnom odnosu. Ako je učenik/ca odabrao/la povjeriti vam se, usmjerite pažnju na razgovor i na osobu. Ne dopustite da vam druge stvari odvrte pažnju ili naruše koncentraciju. Ako vam je nezgodno vrijeme za razgovor, odgodite sastanak za drugi, povoljniji termin kada budete mogli razgovarati i provjerite da li učenik/ca može pričekati i da li se slaže s vašim prijedlogom;
- *Budite u stalnom kontaktu s mladima.* Stalni kontakt s učenicima/ama je najbolji način održavanja komunikacije i davanja do znanja mladima da vas interesiraju njihovi životi. Ovo je posebno važno ako vam se učenik/ca već povjerio/la u vezi nečega;
- *Razumijevanje pitanja i pružanje iskrenih odgovora.* Ako niste sigurni što vas učenik/ca pita, recite to jasno. Ako razumijete pitanje, odgovorite iskreno i dajte joj/mu do znanja da ozbiljno shvaćate njenu/njegovu zabrinutost. Imajte na umu da na nastavnicima/ama ne leži odgovornost rješavanja problema. Sasvim suprotno, kao odrasla osoba od povjerenja u životu mlade osobe, nastavnik/ca može povezati mlade sa službama koje im mogu pružiti adekvatnu pomoć. (SEZAM, 2010b)

Uz sve dosad navedeno bitno je istaknuti primanje i davanje povratne informacije. Ona je ključan dio rada, kako u području seksualnosti, tako i u ostalim područjima, a odnosi se na verbalan ili neverbalan proces kroz koji osoba priopćava svoje percepcije i osjećaje o ponašanju druge osobe. Proces davanja i traženja povratnih informacija je jedan od najvažnijih načina učenja novih oblika ponašanja i procjenjivanja našeg učinka na druge. Kod procesa davanja povratnih informacija (bilo na relaciji nastavnik/ca-učenik/ca ili učenik/ca-učenik/ca) važno je zapamtiti da one trebaju biti opisne, neosuđujuće, konkretne i trebaju nuditi slobodu izbora. Davanje i primanje smislenih povratnih informacija je međuljudska razmjena koja pretpostavlja prisutnost određenih ključnih elemenata kao što su povjerenje, prihvaćanje, otvorenost te briga za potrebe drugih (SEZAM, 2010b). Osim primanja i davanja povratnih informacija, ne smije se ignorirati ni važnost evaluacije (vrednovanja) u radu s učenicima. Evaluacija se odnosi na kritičku procjenu uspješnosti određenih aktivnosti po unaprijed određenim kriterijima. Može se provesti na sredini i/ili na kraju radionice, a razlozi zbog kojih se evaluacija provodi su sljedeći:

- Provjeravanje uspješnosti samih sebe kao nastavnika/ica;
- Provjeravanje smjera u kojem se grupa kreće;
- Provjeravanje prikladnosti korištenih metoda;
- Omogućava učenicima/ama da sami procijene koliko su naučili;
- Daje učenicima/ama osjećaj da je njihovo mišljenje važno i da sudjeluju u procesu planiranja;
- Na temelju evaluacije se postavljaju novi ciljevi i planiraju daljnje aktivnosti;
- Korisna je u procesu razvijanja osobnog stila koji odgovara nastavnicima i grupama s kojima rade. (SEZAM, 2010b)

U kontekstu promicanja načela rodne ravnopravnosti, programi seksualnog obrazovanja, kreirani i provedeni od strane nastavnika, za cilj trebaju imati razvijanje svijesti o utjecaju rodni stereotipa i nejednakih rodni odnosa moći na seksualnost i seksualno zdravlje te pružati potporu usvajanju rodni uloga i identiteta koji promiču seksualne i osobne veze zasnovane na poštovanju, odgovornosti i ravnopravnosti. Također, nastavnici svoje aktivnosti trebaju usmjeriti i prevenciju seksualnog nasilja te prihvaćanje vlastite seksualne orijentacije i razvijanje tolerancije spram seksualni manjina (SEZAM, 2010a). Sveobuhvatnim

seksualnim obrazovanjem mlade se potiče na razvijanje interpersonalnih vještina, kao što su komuniciranje, zauzimanje za sebe, pregovaranje i donošenje odluka kao neophodnih dijelova zadovoljavajućih, sigurnih i odgovornih seksualnih veza. Nastavnikova uloga pritom nije od male važnosti jer kao pozitivan uzor učenicima imaju moć isticanja i mijenjanja društvene nepravde i diskriminacije u području seksualne različitosti, kao i u drugim područjima bitnim za siguran i zdrav razvoj i odrastanje mladih.

9.2. RODITELJI I SKRBNICI

Obitelj je jedan od najaktivnijih faktora u procesima odrastanja i socijalizacije. Roditelji i skrbnici kroz odgoj i komunikaciju sa djecom utječu na njihov prostor razumijevanja i prihvaćanja, učenja i odbacivanja, prostor otpora i nasilja, prava i dogovornosti kao i prostor promjene i prostor za promjenu (Hodžić, Bijelić i Cesar, 2003). Pretvaranje da dijete nije seksualno biće znači ignoriranje važnog djela života i odrastanja pojedinaca. To se odnosi i na oslanjanje na činjenicu da će dijete informacije o seksualnosti pronaći "negdje drugdje" ili čuti od "nekog drugog". Srećom, postoje roditelji i skrbnici koji uvažavaju seksualnost vlastite djece. Takvi roditelji se trude da njihova djeca budu odgovorni i seksualno zdravi mladi ljudi, a karakteristike njihova ponašanja su obično sljedeće:

- pokazuju da cijene, uvažavaju, poštuju, prihvaćaju i vjeruju vlastitoj djeci;
- u vlastitim vezama iskazuju pozitivne stavove prema seksualnosti i seksualno odgovornom ponašanju;
- generalan stav prema seksualnosti je bez osude i bez kažnjavanja;
- posjeduju znanja i informacije o seksualnosti i seksualnoj različitosti;
- razgovaraju o seksualnosti s vlastitom djecom;
- predstavljaju izvor informacija o seksualnosti vlastitoj djeci;
- ako je potrebno, traže prikladnu pomoć i informacije;
- nastoje razumjeti gledište vlastite djece te im pomažu da razumiju njihove vrijednosti;
- postavljaju i održavaju granice vezane uz izlaske (s curom ili dečkom) i druge aktivnosti izvan škole;
- postavljaju pitanja o prijateljima i romantičnim/ljubavnim partnerima/icama;

- kreiraju podržavajuću i sigurnu okolinu za vlastitu djecu;
- pomažu vlastitoj djeci u planiranju njihove budućnosti. (Haffner, 1995)

Djeca i mladi imaju pet univerzalnih razvojnih potreba. Dok se sadržaj ovih potreba mijenja s odrastanjem i sazrijevanjem, osnovne potrebe ostaju konstanta od rođenja do odrasle dobi. A to su:

- 1) *Afirmacija*. Djeca i mladi trebaju odrasle da prihvate i potvrde određenu fazu (seksualnog) razvoja;
- 2) *Informacije*. Djeca i mladi trebaju kontinuirano činjenično znanje i pojmove (o seksualnosti) prezentirane na način sukladan njihovoj dobi;
- 3) *Pojašnjenje vrijednosti*. Djeca i mladi trebaju odrasle kako bi dijelili njihove vrijednosti (o seksualnosti) i pojasnili i protumačili suprotstavljene vrijednosti i vrijednosne sustave (o seksualnosti) u društvu;
- 4) *Postavljanje granica*. Djeca i mladi trebaju odrasle da im stvore zdravu i (seksualno) sigurnu okolinu na način da postavljaju (seksualna) pravila i granice sukladno njihovoj dobi;
- 5) *Upozoravajuće vodstvo*. Djeca i mladi trebaju odrasle da im pomognu naučiti kako izbjeći i nositi se sa potencijalno opasnim (seksualnim) situacijama, i pripremiti ih za vrijeme kada će se trebati osloniti sami na sebi da bi donijeli odgovorne i zdrave (seksualne) odabire. (Roffman, 2002)

Ovih pet potreba ilustrira da seksualnost nije jedini aspekt ljudskog života i razvoja te da nije "specijalna" tema koju treba skrivati od djece dok ne budu stariji. Logično je za zaključiti, ako djeca imaju pet osnovnih potreba onda roditelji imaju pet osnovnih uloga: daju potvrdu, pružaju informacije, pojašnjavaju vrijednosti, postavljaju granice i pružaju vodstvo (SEZAM, 2010c). Roditelji bi trebali ispunjavati ove uloge u obiteljskim odnosima kako bi jasne granice i očekivanja bile vidljive i za dijete i za roditelje. Kada se govori o seksualnom obrazovanju djece od strane roditelja, oni bi trebali imati na umu temeljne ljudske vrijednosti po kojima smo svi, bez obzira na spolne i rodne razlike te seksualnu orijentaciju, jednaki. Autorica Roffman (2001) u skladu s time ističe nekoliko ključnih stvari upućenih roditeljima i skrbnicima vezano uz obrazovanje djece i mladih o seksualnosti:

- *Seksualnost je puno šire područje od samog seksa. Ona uključuje način na koji vidimo sebe, kako nas drugi vide kao muškarce ili žene i naš rodni identitet;*
- *Svi smo mi seksualna bića, od rođenja do smrti;*
- *Kao roditelji, moramo biti pro-aktivni kako bi se suprotstavili dezinformacijama i neprikladnim porukama. Seksualnost se tiče cjelovitih osoba i njihove intimne fizičke veze, a ne samo dijelova tijela. Ako to prešućujemo ili smo nejasni u vezi toga, naša djeca neće razviti vrijednosti koje će im omogućiti da donose zdrave odluke;*
- *Roditelji moraju prestati govoriti u šiframa. Djeca trebaju točne informacije, činjenice i vodstvo. Ako mi ne naučimo vlastitu djecu netko drugi će ih naučiti nečemu što ne želimo;*
- *Moramo definirati i postaviti prikladne granice. Granice čine da se djeca osjećaju sigurno. Potrebne su im granice kao što im je potreban kisik. Naravno, jedan od ključnih zadataka adolescencije jest pomicanje granica pa možemo pregovarati o granicama ali biti jasni oko očekivanja. Možemo postaviti granice malo strože nego što je potrebno, dozvoljavajući adolescentima/cama da se ponašaju "avanturistično" ali ostajući u sigurnoj zoni;*
- *Seks je puno više od samog snošaja. Većina ljudi pomisli na "seksualni snošaj" kada čuju riječ "seks" ali seks se tiče intimnosti i emocionalne bliskosti. Mnogi mladi ovo ne razumiju;*
- *Sva seksualna ponašanja smještena su negdje na kontinuumu intimnosti. Na jednom kraju kontinuumu fizičke bliskosti je dodirivanje dijelova tijela koji su javni, kao što je lice i ruke; na drugom kraju je dodirivanje privatnih dijelova tijela kao što su grudi i spolni organi. Postoji i paralelan kontinuum emocionalne bliskosti. Odnosno, postoje informacije koje spremno dijelimo sa drugima kao što je ime ili omiljeni hobi. Kako se otkrivamo drugoj osobi i kako se stvara povjerenje i sigurnost, više toga možemo podijeliti. Adolescenti/ce bi trebali donijeti odluku pitajući se: "Koliko bliskost želim ostvariti s ovom osobom?" a ne "Koliko daleko želim ići?";*
- *Vaša djeca trebaju saznati od vas što sve treba biti prisutno u vezi prije nego što veza postane seksualna. Važno je da ih informirate o tome što čini vezu sigurnom - u*

emocionalnom, socijalnom i fizičkom smislu - kako bi se mogli upustiti u seksualnu vezu;

- *Kada vaše dijete odbije razgovarati s vama, korisno je reći: "To je moj posao kao roditelja i važno mi je da podijelim s tobom ovu informaciju. Ne moramo sada razgovarati o tome, ali trebaš me saslušati";*
- *Mladi dobivaju previše štetnih dezinformacija, a premalo informacija i savjeta o seksualnosti i to prekasno. Do njih dopiru mitovi i dvostruki standardi. Moramo govoriti o dvostrukim standardima koji vrijede za djevojke i učiniti više kako bi prepoznali da su i mladići također ranjivi i imaju istu potrebu za intimnošću i bliskošću kao i djevojke;*
- *Mi smo "kulturalni prevoditelji" našoj djeci. Jedan od načina započinjanja razgovora o seksualnosti i vrijednostima je zajedno pogledati oglas/reklamu u novinama, novinsku priču, TV emisiju i porazgovarati o tome. Koje su poruke o ulogama muškaraca i žena? Ili, kako se seks koristi da bi se prodao proizvod ili priča? Ovo pomaže djeci da vide da smo spremni otvoreno razgovarati o seksu. Seks je posvuda i to ne samo u medijima i stoga imamo puno prilika za započinjanje razgovora na tu temu. (Roffman, 2001)*

Roditelji bi trebali biti otvoreni i iskreni kada razgovaraju s djecom o seksualnosti, seksualno odgovornom ponašanju, kontracepciji i seksualnoj različitosti te se pritom i sami informirati te u razgovoru izbjegavati stereotipna uvjerenja i znanstveno neutemeljene informacije. To nije nimalo lak zadatak s obzirom na sve veću odsutnost roditelja i skrbnika u obiteljskom domu (kako zbog sve veće pretrpanosti poslom tako i brojnim drugim obavezama), ali i zbog „škakljivosti“ same tematike i osjećaja neugode koji se nerijetko javlja i kod roditelja i djece kada se priča o ljudskoj seksualnosti. Zdrav i podržavajući odnos na relaciji roditelj/skrbnik-dijete te razgovor o seksualnosti od malih nogu djeci pruža dobre temelje za razvijanje zdrave seksualnosti i odgovornog te prihvaćajućeg ponašanja prema samima sebi, ali i prema drugima.

9.3. UČENICI

Učenici kao subjekti, a ne objekti, su aktivni participanti u odgojno-obrazovnom procesu. Svaka suvremena nastava treba biti usmjerena na učenika. U njoj je promijenjena uloga nastavnika iz predavača (prenositelja znanja) u suradnika, mentora te kreatora i organizatora

nastavnog procesa. Povezano s tim, i uloga učenika je promijenjena iz pasivnog slušatelja i usvajatelja znanja u aktivnoga sudionika odgojno-obrazovnog procesa što im omogućuje da budu organizatori i realizatori suvremene nastave (Matijević i Radovanović, 2011). Takav pristup radu rezultira većim zadovoljstvom učenika što itekako utječe na usvajanje znanja, vještina i vrijednosti. Zato je izuzetno uvažiti njihova mišljenja i prijedloge prilikom kreiranja programa i aktivnosti seksualnog obrazovanja (Aggleton, Warwick i Boyce, 2006). Aktivno sudjelovanje učenika u školskom i razrednom okruženju se ne odnosi samo na njihovu uključenost u nastavni proces. Nastavnik koji vodi nastavu na suvremen način je svjestan brojnih potencijala i kvaliteta učenika i uvažavanjem njihovih inovativnih, kreativnih i maštovitih prijedloga (kojih se odrasli većinom ne bi ni sjetili jer su preopterećeni unaprijed zadanim okvirima i smjernicama za rad) uspješno može obogatiti nastavu i u njoj provedene aktivnosti, kao i akcije na razini škole, te ju time još bolje približiti učenicima. Svi ljudi se rađaju otvorenog uma. S vremenom, ovisno o kulturi, nacionalnosti, rasi, položaju muškaraca i žena u društvu i brojnim drugim utjecajima, ta se kvaliteta u većini slučajeva smanjuje. Kvalitetno i sigurno školovanje ne smije u konačnici rezultirati učenicima „ukalupljenog“ uma već im, holističkim i interkulturalnim pristupom, omogućiti da maksimalno razviju svoje potencijale i osvijeste dinamičnost svijeta i promjena u njemu pa s time povezano i potrebu za cjeloživotnim obrazovanjem.

Imajući na umu da je utjecaj koji učenici imaju jedni na druge velik i da snažno utječe na oblikovanje njihovih stavova, vjerovanja, shvaćanja pojava oko sebe, mišljenja i pogleda na svijet, škole ne smiju dopustiti da se na taj način među njima „ispopularizira“ stereotipan način razmišljanja, iskrivljene slike po pitanju spola, roda i seksualne različitosti te potiče diskriminacija. U kontekstu seksualnog obrazovanja, međuvršnjačko obrazovanje je odlična ideja kako na siguran i stručno nadziran način učenici podjednake dobi mogu učiti i međusobno dijeliti informacije vezane uz spolnu i rodnu ravnopravnost, odgovorno seksualno ponašanje, seksualnu različitost, spolno i reproduktivno zdravlje, kontracepciju itd. te s time povezane vrijednosti i stavove. Pretpostavke za ostvarivanje međuvršnjačkog seksualnog obrazovanja su sljedeće:

- Međuvršnjačko seksualno obrazovanje je djelotvorno ukoliko se njime prenose zdrave poruke;
- Mladi izlagači nude pozitivan uzor učenicima i sami imaju određenu korist od vlastite uloge;

- Takav pristup obrazovanju djece i mladih je participativne prirode i osnažujuće djeluje na učenike;
- Kontinuirano međuvršnjačko seksualno obrazovanje uspješno pojačava samu bit prenošenih poruka;
- Strategije provođenja međuvršnjačkog seksualnog obrazovanja trebaju biti usklađene sa znanstveno utemeljenom teorijom ovog područja;
- Međuvršnjački izlagači su volonteri i zbog toga se ova metoda seksualnog obrazovanja učenika pokazala isplativijom od raznih drugih programa. (Macdowall i Mitchell, 2006)

Učenici imaju volju, znanje, kreativnost i sposobnost utjecati na promijene u društvu, a na odraslima je da im daju priliku. Učenici svoje učenje započinju nekim bitnim pretpostavkama o načinu na koji razumiju situaciju o kojoj uče, kao i teorijama ili konceptima koji im pomažu da osmisle svoje iskustvo. Postoji direktna veza između razumijevanja u učenju i načina poučavanja. Kvalitetno je ono poučavanje u kojem su stvoreni uvjeti za reorganizaciju učenikova osobnog razumijevanja na temelju refleksije. To je nastava u kojoj učenik koristi određene podatke kao mogućnosti za daljnju analizu i potkrepljivanje svojih razmišljanja, gdje vlastita značenja povezuje, uopćava i strukturira u odnosu na prethodna (Tot, 2010). Konačni cilj, kako obrazovanja općenito tako i seksualnog obrazovanja, je samoregulirano učenje koje pretpostavlja razvoj učenikove osobnosti, individualnosti i originalnosti. Potrebno je poticati osobnu odgovornost učenika za rezultate svog djelovanja što je u kontekstu suzbijanja diskriminacije izuzetno važno.

10. ZAKLJUČAK

Pored svih ekonomskih, političkih, socijalnih i drugih problema s kojima se hrvatsko društvo susreće, diskriminacija na temelju seksualne različitosti se stavlja u marginaliziran položaj. Razlog tome pronalazim u činjenici da u takvim nestabilnim uvjetima dolazi do jačanja konzervativnih struja, zatvaranja unutar obitelji, traženja izlaza u religiji i sl., što se automatski odražava i na položaj seksualnih manjina u društvu te općenito bavljenje tematikom ravnopravnosti spolova i seksualne različitosti. To doprinosi nerazumijevanju koncepta ljudskih prava i seksualnih prava koji u jednakoj mjeri trebaju biti dostupni svim ljudima bez obzira na spol, rod, rasu, vjeroispovijest, nacionalnost, seksualnu orijentaciju i ostale činioce pojedinčeva identiteta. Unatoč pokušajima pojedinca i skupinama ljudi da poduzmu nešto po tom pitanju i uspješno djeluju na promjenu stereotipnih i iskrivljenih načina razmišljanja, kada se govori o ljudskoj seksualnosti, pozitivnih pomaka u Republici Hrvatskoj je premalo. To rezultira nepovoljnim položajem LGBT osoba u društvu i uskraćivanju njihovih temeljnih ljudskih prava kao što su pravo na slobodu, jednakost u dostojanstvu i pravima, osobna sigurnost, jednaka pravna zaštita bez diskriminacije, pravo na slobodu mišljenja i izražavanja itd. Seksualna diskriminacija može rezultirati negativnim zdravstvenim posljedicama, baš kao što izostanak službi za seksualno zdravlje ili neprovođenje seksualnog obrazovanja sužavaju slobodu seksualnog izražavanja. Povezanost spolnog i reproduktivnog zdravlja i slobode seksualnog izražavanja ne ukazuje samo na izuzetnu važnost društvene snošljivosti i prihvaćanja različitosti već je i stalan podsjetnik na činjenicu da seksualno ponašanje i izražavanje nužno podrazumijeva odgovornost, kako prema sebi, tako i prema drugima. Važnost seksualnog obrazovanja vidim u mogućnosti da se djeci i mladima na pravilan i znanstveno utemeljen način omogući stjecanje dispozicija i kompetencija djelovanja koje su prijeko potrebne za razvoj vlastitog seksualnog identiteta te prihvaćanja različitih seksualnih identiteta kao ravnopravnih i jednakovrijednih. Problem manjinskih skupina, u ovom kontekstu posebice seksualnih manjina, nije samo problem pojedinaca već cijelog društva. Ako se ne borimo za prava seksualnih i drugih manjina kada je njihov položaj u društvu ugrožen, kako možemo očekivati da nam drugi pomognu u trenutku kada „naša“ prava budu ugrožena? Seksualno obrazovanje je stoga i više nego potrebno kako bi se među mladima poticao razvoj stavova temeljenih na načelima autonomije, dostojanstva, jednakih prava, demokracije i dr., omogućilo bolje razumijevanje i kritičko promišljanje različitih moralnih koncepcija i seksualnih izbora te poticao rast i razvoj autonomnog pojedinca sa zdravim seksualnim identitetom.

11. LITERATURA

Aggleton, P., Warwick, I. i Boyce, P. (2006). Young people's same-sex relationships, sexual health and well-being. U: Ingham, R. i Aggleton, P., ur., *Promoting young people's sexual health: International perspectives*. Great Britain: Routledge, str. 98-112.

Allen, K. R. (1995). Opening the Classroom Closet: Sexual Orientation and Self-Disclosure [online], vol. 44, no. 2 (1995). Dostupno na: <https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/en/00/http/www.jstor.org/stable/pdfplus/10.2307/584799.pdf> [27. kolovoza 2014.]

Baloban, S. i Rimac, I. (1998). Povjerenje u institucije u Hrvatskoj. BS, vol. 68 (4), str. 663-672.

Betteridge, D. i van Dijk, L. (2007). The only country on the continent: realising constitutional rights in South African schools. U: van Dijk, L. i van Driel, B., ur., *Challenging Homophobia: teaching about Sexual Diversity*. Stoke on Trent, UK and Sterling, USA: Trentham Books, str. 85-98.

Bijelić, N., Hodžić, A. i Lapčević, A. (2010). Seksualna orijentacija [online]. SEZAM. Dostupno na: <http://www.sezamweb.net/hr/seksualna-orijentacija/> [06. listopada 2014.]

Borić, R., ur. (2007). Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije. Zagreb: Biblioteka ONA.

Carter, D. (2011). Comprehensive Sex Education for Teens Is More Effective than Abstinence [online]. *AJN, American Journal of Nursing*. Dostupno na: http://journals.lww.com/ajnonline/Fulltext/2012/03000/Comprehensive_Sex_Education_for_Teens_Is_More.5.aspx [07. rujna 2014.]

Dankmeijer, P. (2007). Starting global collaboration in education about sexual diversity. U: van Dijk, L. i van Driel, B., ur., *Challenging Homophobia: teaching about Sexual Diversity*. Stoke on Trent, UK and Sterling, USA: Trentham Books, str. 3-18.

D'Augelli, A. R., Grossman, A. H. i Starks, M. T. (2005). Parents' Awareness of Lesbian, Gay, and Bisexual Youths' Sexual Orientation. *Journal of Marriage and Family* [online], vol. 67, no. 2 (2005). Dostupno na: <https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/en/00/http/www.jstor.org/stable/pdfplus/10.2307/3600282.pdf=3facceptTC=3dtrue> [27. kolovoza 2014.]

DePalma, R. i Jennett, M. (2007). Deconstructing heteronormativity in primary schools in England: cultural approaches to a cultural phenomenon. U: van Dijk, L. i van Driel, B., ur., *Challenging Homophobia: teaching about Sexual Diversity*. Stoke on Trent, UK and Sterling, USA: Trentham Books, str. 19-32.

DNEVNIK.hr (2013). Kontra: Ukidanje zdravstvenog odgoja protivno međunarodnim dokumentima. DNEVNIK.hr [online izdanje], 22. svibnja.

Epstein, D. et al. (2007). Confronting homophobia in UK schools: taking a back seat to multicultural and antiracist education. U: van Dijk, L. i van Driel, B., ur., *Challenging Homophobia: teaching about Sexual Diversity*. Stoke on Trent, UK and Sterling, USA: Trentham Books, str. 75-84.

Fletcher, A. C. i Russell, S. T. (2001). Incorporating Issues of Sexual Orientation in the Classroom: Challenges and Solutions [online], vol. 50, no. 1 (2001). Dostupno na: <https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/en/00/http/www.jstor.org/stable/pdfplus/10.2307/585772.pdf> [03. rujna. 2014.]

Generelo, J. (2007). Educating about sexual and affective diversity in Spain: the challenge of turning legal equality into actual equality. U: van Dijk, L. i van Driel, B., ur., *Challenging Homophobia: teaching about Sexual Diversity*. Stoke on Trent, UK and Sterling, USA: Trentham Books, str. 63-74.

Giesecke, H. (1993). Uvod u pedagogiju. Zagreb: Educa.

GROZD (2013). Tiskovna konferencija roditelja. Dostupno na: <http://www.udrugagrozd.hr/zdravstveni-odgoj/tiskovna-konferencija-roditelja.html> [18. listopada 2014.]

Haffner, D. (1995). Characteristics of Parents of Sexually Healthy Adolescents [online]. New York: SIECUS. Dostupno na: <http://www.advocatesforyouth.org/parents/139?task=view> [20. listopada 2014.]

Hodžić, A. i Bijelić, N. (2003). Značaj roda u stavovima i seksualnom ponašanju adolescenata i adolescentica: izvještaj istraživanja muškarci, žene i seksualnost. Zagreb: CESI.

Hodžić, A., Bijelić, N. i Cesar, S. (2003). Spol i rod pod povećalom: priručnik o identitetima, seksualnosti i procesu socijalizacije. 2. dopunjeno izd. Zagreb: CESI.

- ISKORAK (2007). Situacija u Hrvatskoj. Dostupno na:
<http://www.iskorak.hr/informirajse/homofobija/situacija-u-hrvatskoj/> [20. listopada 2014.]
- Jennett, M. (2004). Stand up for us: Challenging homophobia in schools [online]. Health Development Agency. Dostupno na: <http://www.the-classroom.org.uk/wp-content/uploads/2011/05/DfES-Stand-Up-For-Us.pdf> [25. listopada 2014.]
- Juras, S. (2009). Izvještaj o stanju ljudskih prava seksualnih i rodnih manjina u 2009. godini u Republici Hrvatskoj [online]. Lezbijska grupa Kontra. Dostupno na:
<http://www.iskorak.hr/wp-content/uploads/files/pt-prava2009.pdf> [10. listopada 2014.]
- Juras, S. (2010). Izvještaj o stanju ljudskih prava seksualnih i rodnih manjina u 2010. godini u Republici Hrvatskoj [online]. Pravni tim: Udruga Iskorak i Kontra. Dostupno na:
<http://www.iskorak.hr/wp-content/uploads/files/pt-prava2010.pdf> [10. listopada 2014.]
- Juras, S. (2011). Izvještaj o stanju ljudskih prava seksualnih i rodnih manjina u 2011. godini u Republici Hrvatskoj [online]. Pravni tim: Udruga Iskorak i Kontra. Dostupno na:
<http://www.iskorak.hr/wp-content/uploads/files/pt-prava2011.pdf> [10. listopada 2014.]
- Juras, S. i Grđan, K. (2007). Izvještaj o stanju ljudskih prava seksualnih i rodnih manjina u 2007. godini u Republici Hrvatskoj [online]. Pravni tim: Udruga Iskorak i Kontra. Dostupno na: <http://www.iskorak.hr/wp-content/uploads/files/pt-prava2007.pdf> [10. listopada 2014.]
- Juras, S. i Grđan, K. (2008). Izvještaj o stanju ljudskih prava seksualnih i rodnih manjina u 2008. godini u Republici Hrvatskoj [online]. Pravni tim: Udruga Iskorak i Kontra. Dostupno na: <http://www.iskorak.hr/wp-content/uploads/files/pt-prava2008.pdf> [10. listopada 2014.]
- Juras, S., Bosanac, G. i Škarica, K., ur. (2004). LGBT priručnik za korištenje antidiskriminacijskih odredbi i zakona RH. Zagreb: Iskorak- grupa za prava seksualnih i rodnih manjina.
- Kahn, M. (2007). Governing bodies in Texas: talking about LGBT issue in the Christian heterosexual matrix. U: van Dijk, L. i van Driel, B., ur., *Challenging Homophobia: teaching about Sexual Diversity*. Stoke on Trent, UK and Sterling, USA: Trentham Books, str. 111-126.

Kuhar, R. (2007). *The Family Secret: Parents of Homosexual Sons and Daughters*. U: Kuhar, R. i Takács, J., ur., *Beyond the pink curtain: Everyday life of LGBT people in Eastern Europe*. Ljubljana: Peace Institute, str. 35-48.

Kurikulum zdravstvenog odgoja (2012). Dostupno na:
http://www.azoo.hr/images/zdravstveni/Kurikulum_ZO.pdf [16. rujna 2014.]

Lezbijska organizacija Rijeka "LORI" (2004). *MEDIJI I LGBT zajednica : priručnik za novinarke i novinare o LGBT zajednici* [online]. Rijeka: Lezbijska organizacija Rijeka "Lori". Dostupno na: http://www.ori.hr/za_skinuti/Mediji_i_LGBT.pdf [20. rujna 2014.]

Macdowall, W. i Mitchell, K. (2006). *Sexual health communication: letting young people have their say*. U: Ingham, R. i Aggleton, P., ur., *Promoting young people's sexual health: International perspectives*. Great Britain: Routledge, str. 174-191.

Matijević, M. i Radovanović, D. (2011). *Nastava usmjerena na učenika*. Zagreb: Školske novine.

McKeon, B. (2006). *Effective Sex Education* [online]. *Advocates for Youth*. Dostupno na: <http://www.advocatesforyouth.org/storage/advfy/documents/fssexcur.pdf> [03. rujna 2014.]

Meyer, E. (2009) *Creating schools that value sexual diversity*. U: Steinberg, S. (2009) *Diversity and Multiculturalism: A Reader* [online]. *Peter Lang: New York*. Dostupno na : http://digitalcommons.calpoly.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1012&context=coe_dean [03. rujna. 2014.]

Mićanović, M. (2013a). *Priručnik za učitelje i stručne suradnike u razrednoj nastavi: Zdravstveni odgoj* [online]. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta i Agencija za odgoj i obrazovanje. Dostupno na:
http://www.azoo.hr/images/zdravstveni/Zdravstveni_odgoj_-_Prirucnik_OS_razredna.pdf [29. listopada 2014.]

Mićanović, M. (2013b). *Priručnik za učitelje i stručne suradnike u osnovnoj školi: Zdravstveni odgoj* [online]. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta i Agencija za odgoj i obrazovanje. Dostupno na:
http://www.azoo.hr/images/zdravstveni/Zdravstveni_odgoj_-_Prirucnik_OS_predmetna.pdf [29. listopada 2014.]

Mićanović, M. (2013c). Priručnik za učitelje i stručne suradnike u srednjoj školi: Zdravstveni odgoj [online]. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta i Agencija za odgoj i obrazovanje. Dostupno na: <http://www.azoo.hr/images/razno/Kurikulum-1-4-razred-SS-FINAL-s-ispravkom.pdf> [29. listopada 2014.]

Mijatović, A. (2000). Leksikon temeljnih pedagoških pojmova. Zagreb: Edip.

Narodne novine (2003) Zakon o istospolnim zajednicama. Zagreb: Narodne novine d.d., br. 116.

Narodne novine (2003) Zakon o izmjenama i dopunama zakona o radu. Zagreb: Narodne novine d.d., br. 114.

Narodne novine (2004) Zakon o medijima. Zagreb: Narodne novine d.d., br. 59.

Narodne novine (2008) Zakon o ravnopravnosti spolova. Zagreb: Narodne novine d.d., br. 82.

Narodne novine (2011) Udžbenički standard. Zagreb: Narodne novine d.d., br. 55.

Narodne novine (2011) Zakon o sustavu državne uprave. Zagreb: Narodne novine d.d., br. 150.

Narodne novine (2012) Kazneni zakon. Zagreb: Narodne novine d.d., br. 144.

Narodne novine (2013) Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju. Zagreb: Narodne novine d.d., br. 94.

Narodne novine (2014) Ustav Republike Hrvatske. Zagreb: Narodne novine d.d., br. 5.

Narodne novine (2014) Zakon o radu. Zagreb: Narodne novine d.d., br. 93.

Pikić, A. i Jugović, I. (2006). Nasilje nad lezbiljkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj: izvještaj istraživanja [online]. Zagreb: Lezbiljska grupa Kontra. Dostupno na: http://www.kontra.hr/cms/documents/NASILJE_NAD_LGB_HR.pdf [18. listopada 2014.]

Piršl, E. (2007). Interkulturalna osjetljivost kao dio pedagoške kompetencije. U: Previšić, V., Šoljan, N. N. i Hrvatić, N., ur. *Pedagogija – prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*. Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo, str. 275-292.

- Poštić, J., Mamula, M. i Hodžić, A., ur. (2005). *Seksualna prava: Budućnost ravnopravnosti*. Zagreb: Ženska soba- Centar za prevenciju, istraživanje i suzbijanje seksualnog nasilja i žensku seksualnost.
- Reingrade, J. i Zdanevičius, A. (2007). *Disrupting the (Hetero)normative: Coming-out in the Workplace in Lithuania*. U: Kuhar, R. i Takács, J., ur., *Beyond the pink curtain: Everyday life of LGBT people in Eastern Europe*. Ljubljana: Peace Institute, str. 49-64.
- Ressler, P. i Chase, B. (2009). *EJ in Focus: Sexual Identity and Gender Variance: Meeting the Educational Challenges* [online], vol. 98, no. 4 (2009). Dostupno na: <https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/en/00/http/www.jstor.org/stable/pdfplus/10.2307/40503255.pdf> [27. kolovoza 2014.]
- Ricardo, C. et al. (2006). *Gender, sexual behaviour and vulnerability among young people*. U: Ingham, R. i Aggleton, P., ur., *Promoting young people's sexual health: International perspectives*. Great Britain: Routledge, str. 61-78.
- Roffman, D. (2001). *Sex and Sensibility: A Parent's Take on Advice from an Expert* [online]. Perseus Press. Dostupno na: <http://www.advocatesforyouth.org/parents/141?task=view> [20. listopada 2014.]
- Roffman, D. (2002). *Parenting Is a Five-Piece Suit* [online]. Perseus Press. Dostupno na: <http://www.advocatesforyouth.org/component/content/161?task=view> [20. listopada 2014.]
- Sekulić-Majurec, A. (1996). *Interkulturalizam u obrazovanju kao metodologijski izazov, Društvena istraživanja*, god. V (5-6), str. 875-894.
- SEZAM (2010a). *Seksualna edukacija: Pravo na seksualnu edukaciju* [online]. Dostupno na: <http://www.sezamweb.net/hr/seksualna-edukacija/> [26. listopada 2014.]
- SEZAM (2010b). *Za edukatore/ice: Što se može učiniti u školi?* [online] Dostupno na: <http://www.sezamweb.net/hr/za-edukatore-ice/> [26. listopada 2014.]
- SEZAM (2010c). *Za roditelje i staratelje: Kako razgovarati s djecom o seksu?* [online] Dostupno na: <http://www.sezamweb.net/hr/kako-razgovarati-s-djecom-o-seksu/> [20. listopada 2014.]
- Sielert, U. (2008). *Uvod u seksualnu pedagogiju*. Zagreb: Educa.

Smith, B. et al. (2010). Supporting Sexual Diversity in Schools: a Guide [online]. *Safe Schools Coalition Victoria*. Dostupno na: <http://safeschoolscoalitionvictoria.org.au/wp-content/uploads/2013/04/Supporting-Sexual-Diversity-in-Schools-A-Guide.pdf> [30. kolovoza 2014.]

Stone, N. i Ingham, R. (2006). Young people and sex and relationship education. U: Ingham, R. i Aggleton, P., ur., *Promoting young people's sexual health: International perspectives*. Great Britain: Routledge, str. 192-208.

Štulhofer, A. i Hodžić, A. (2003). Seksualna edukacija u školi: što je s hrvatskom? Napredak, vol. 144 (1), str. 40-52.

Timmermanns, S. (2007). Dealing with diversity in education and counselling: lesbian and gays in German schools. U: van Dijk, L. i van Driel, B., ur., *Challenging Homophobia: teaching about Sexual Diversity*. Stoke on Trent, UK and Sterling, USA: Trentham Books, str. 47-60.

Tot, D. (2010). Učeničke kompetencije i suvremena nastava. *Odgojne znanosti*, vol. 12 (1), str. 65-78.

Van Velzen, L. (2007). Down and Out in Belgrade: An Ethnographic Account on the Everyday Life Experience os Serbian Gays and Lesbians in 2004. U: Kuhar, R. i Takács, J., ur., *Beyond the pink curtain: Everyday life of LGBT people in Eastern Europe*. Ljubljana: Peace Institute, str. 15-34.

Večernji list (2012). 'Odobravate li što će djeca učiti da je homoseksualnost prirodna?'
Večernji list [online izdanje], 21. prosinca.

Večernji list (2013a). MZOS: Zdravstveni odgoj nije u suprotnosti s kršćanstvom. Večernji list [online izdanje], 7. lipnja.

Večernji list (2013b). Reisman: Seksualni odgoj promovira pornografski sadržaj. Večernji list [online izdanje], 8. svibnja.

Večernji list (2013c). 'Zdravstveni odgoj i dalje promiče ideologiju lošu za mlade'. Večernji list [online izdanje], 28. listopada.

Whatley, M. H. (1987). Goals for Sex Equitable Sexuality Education [online], vol. 64, no. 4 (1987). Dostupno na: <https://proxy.knjiznice.ffzg.hr/proxy/nph-proxy.cgi/en/00/http/www.jstor.org/stable/pdfplus/10.2307/1492829.pdf> [03. rujna 2014.]

Winkelmann, C., ur. (2010). Standardi spolnog odgoja u Europi [online]. Köln: Savezni centar za zdravstveno obrazovanje 'BZgA'. Dostupno na: http://www.azoo.hr/images/izdanja/Standardi_spolnog_odgoja.pdf [13. rujna 2014.]

Zablocki, K. (2007). Surviving under pressure: Working for 'Days of Tolerance' in Poland. U: van Dijk, L. i van Driel, B., ur., *Challenging Homophobia: teaching about Sexual Diversity*. Stoke on Trent, UK and Sterling, USA: Trentham Books, str. 139-148.

Žegura, I. (2006). Coming out: Razumjeti vs./feat. Prihvatiti [online]. MD. Dostupno na: <http://www.iskorak.hr/informirajse/rijec-strucnjaka/coming-out/> [18. listopada 2014.]

SUMMARY

Main goal of the paper *Sexual Diversity as a Part of the Right to Education - Implications for Educational Practice* is to look from a pedagogical perspective at the state of the area of sexual education meanwhile heading from the human legal frame to give guidelines for its quality application. Insight to basic notions bounded to sexuality and associated subjects such as sex/gender, sexual identity, sexual orientation and sexual education, with a strong emphasis on basic gender discrimination because of the fact that a number of anti-discrimination regulations and laws in Republic of Croatia protects sexual minorities against discrimination, however, it is insufficient if we look into the social position of the LGBT community and various forms of violence the LGBT community faces on a daily basis. Forms of violence vary, but one of the biggest issues still remains the victims' fear which causes them not to report any violence because of the accompanying social stigma. In order to confront and fight discrimination based on sexual/gender identity and sexual diversity, it is necessary to make sexual education available to children and teenagers. There are LGBT students in every school and homophobia has a great impact on mental and physical condition of LGBT individuals just as distorted attitudes and values adopted by heterosexually oriented students. High standard sexual education implicates informing and educating students in a intercultural manner in favor of apprehending and accepting sex/gender equality, sexual divergency and all other aspects of human sexuality, and the main goal is developing a broad spectrum of cognitive abilities hence acquiring positive readiness, habits, values and skills in intention of developing healthy sexual identity and quarrel against stereotypes and discrimination.

KEYWORDS: sex/gender equality, sexual diversity, sexual education, school, discrimination